NSF 1908

SOSIALØKONOMEN

Nr. 8 1981 årgang 35

Redaksjon:

Arne Jon Isachsen
Steinar Juel
Morten Reymert
Asbjørn Rødseth

•

Redaksjonsutvalg:

Tormod Andreassen
Finn Anonsen
Jarle Bergo
Kristen Knudsen
Knut Arild Larsen
Jørn Rattsø
Henning Strand
Steinar Strøm
Arild Sæther
Aina Uhde
Per Halvor Vale
Stein Østre

SOSIALØKONOMEN
ISSN 0038–1624
Utgitt av
Norske Sosialøkonomers
Forening
Formann:
Nils Terje Furunes

•

Medlem av Den Norske
Fagpresses Forening

Utkommer med 10 nummer
pr. år, den 15. hver måned
unntatt juli og august.

Sekretariat:
Storgt. 26 IV
OSLO 1
Telefon 20 22 64

Abonnementpris kr. 125,–
pr. år. Enkeltnummer kr. 14,–

INNHOLD

LEDER
Sparestimulerande tiltak **3**

AKTUELL KOMMENTAR
MICHAEL HOEL:
Skatteprogresjonens virkning på lønnsnivå, sysselsetting og betalingsbalansen **4**

ARTIKLER
PER LUNDBORG:
Det ineffektiva amerikanska spannmålsembargot **6**
ARNE LIE:
Valutapolitikken i 1980-årene **9**
KRISTIN D. TITLESTAD OG ASBJØRN RØDSETH:
Lønn, stilling og kjønn **18**

BOKANMELDELSER **27**

ANNONSEPRISER (EKSKL. MOMS):

1/1 side	1 325,–
3/4 side	1 050,–
1/2 side	700,–
1/3 side	500,–
1/4 side	400,–

Farvetillegg: kr. 600,– pr. ekstra farve.
Tillegg for utfallende format: 10%

Bilagspriser oppgis på forespørsel.
Prisene er eksklusive klisjearbeid.
Tidsfrist: Innen 5. i utgivelsesmåneden.
Klisjeraster: Omslag 40 linjer.
Innmat 48 linjer.

Omslag: 180 gr Invercote.
Innmat: 90 gr. Hunscote.

Trykt i offsett.
Reklametrykk A.s, Bergen

NORSKE SOSIALØKONOMERS FORENING I SAMARBEID MED SOSIALØKONOMISK INSTITUTT INNBYR TIL ETTERUTDANNINGSKURS OM

«Incitamentproblemer i økonomisk teori og praksis»

Kontrahering under usikkerhet og andre incitamentproblemer, «The Economic Theory of Agency».

Såvel ved kontrakter mellom likeverdige parter som ved myndighetenes overordnede styring kan det problem oppstå å utforme kontraktene og/eller styringssystemet slik at man oppnår en heldig fordeling av risiko samtidig som beslutningstaker også får de riktige incentiver, eksempelvis kostnadsbevissthet, ressursallokering etc.

The Economic Theory of Agency, en gren av teorien for beslutning under usikkerhet, sikter nettopp mot denne type problemstillinger. På kurset gis en ikke-teknisk gjennomgang av denne teorien, slik den eksisterer pr. utløpet av 1981, eksempler på hvorledes man i praksis har søkt å løse disse problemer, bl.a. ved utviklings- og entreprise-kontrakter, samt en del andre potensielle anvendelser av teorien.

PROGRAM

Torsdag 26. november

09.00–09.15 Åpning

09.15–10.00 Førsteamanuensis Frøystein Gjesdal
Norges Handelshøyskole:
Incitamentproblemer når partene har samme informasjon

10.00–10.15 Kaffe

10.15–11.00 Førsteamanuensis Frøystein Gjesdal fortsetter

11.15–12.00 Byråsjef Olav Dolve
Riksrevisjonen:
Incitamentproblemer i pris og kostnadskontrakter
Hvorledes kan kontraktsforhold påvirke partene til kostnadsbevissthet og samtidig rasjonell gjennomføring av avtalen

12.00–13.15 Lunsj

13.15–14.00 Byråsjef Olav Dolve fortsetter

14.00–14.15 Kaffe

14.15–15.00 Stipendiat Aanund Hylland
Universitetet i Oslo:
Incitamentproblemer når partene har forskjellig informasjon

15.15–16.00 Stipendiat Aanund Hylland fortsetter

Fredag 27. november

09.15–10.00 Førsteamanuensis Frøystein Gjesdal
Norges Handelshøyskole:
Incitamentsproblemer når partene har samme informasjon
Fortsettelse av torsdagens foredrag

10.00–10.15 Kaffe

11.15–11.00 Stipendiat Aanund Hylland
Universitetet i Oslo:
Incitamentsproblemer når partene har forskjellig informasjon
Fortsettelse av torsdagens foredrag

10.15–12.00 Stipendiat Aanund Hylland fortsetter

12.00–13.15 Lunsj

13.15–14.00 Førsteamanuensis Ole Steen-Olsen
Universitetet i Oslo:
Fordeling av ansvar og økonomisk risiko i entreprise og underleverandørkontrakter. Norsk og internasjonal industri, herunder leveranser i shipping og til Nordsjøen

14.00–14.15 Kaffe

14.15–15.00 Førsteamanuensis Ole Steen-Olsen fortsetter

15.15–16.00 Førsteamanuensis Frøystein Gjesdal
Norges Handelshøyskole:
Oppsummering av kurset, hva kan teori og praksis i dag tilføre hverandre

Kurset holdes i Fakultetsrådsalen, Universitetet, Blindern 26. og 27. november 1981.

Kursavgiften er kr. 850,– inkl. lunsj og kaffe. Påmelding innen 16. november.

Nærmere opplysninger fås ved henvendelse til foreningens sekretariat, Storgt. 26, Oslo 1, tlf. (02) 20 22 64.

Sparestimulerande tiltak

Sparestimulerande tiltak er eit tema som stadig vender tilbake i debatten om økonomisk politikk. Veksten i det private konsumet har vore liten dei siste åra, og føremålet med sparestimulerande tiltak nå bør vel ikkje vera å redusera volumet av konsumet. Men om den gjennomsnittlege spareraten (samla privat sparing i prosent av privat disponibel inntekt) kunne gjerast større, kunne dei direkte skattane reduserast utan at volumet av privat konsum trong auka. Meir sparing ville da gå føre seg i privat sektor, mindre i offentleg sektor, mens det makroøkonomiske bildet elles ville bli uendra. Dei fleste vil vel vera samde om at ein skattelette gjennomført på denne måten er ein fordel, enda om enkelte kanskje vil mislika at fordelinga av nasjonalformua etter kvart blir vridd meir i retning av privat sektor.

I debatten om sparestimulerande tiltak er det hovudsakleg to tiltak som har vore nemnde: Utvida høve til skattefri sparing eller sparing med skattefrådrag og utvida skattefritak for renter m.v. Av fleire grunnar er det uvisst kor store verknader slike ordningar har på spareraten. At avkastninga av å spara blir større, kan teoretisk både føra til at sparinga går opp og til at ho går ned. Utvidingar av dei nemnde ordningane vil berre kunna påverka avkastninga av å spara meir enn før for ein liten del av dei private husholdningane. For dei andre vil berre den forma sparinga blir plassert i, ikkje sjølve omfanget av sparinga, bli påverka.

Ei utviding av ordningane til å gjelda aksjar vil føra til kursendringar og dermed ei omfordeling av formue, som i seg sjølv kan ha uoversiktlege verknader på spareraten. På lengre sikt vil oppsamling av ny formue og nye låneopptak (som med god forteneste kan brukast til å finansiera t.d. bankinnskott med skattefrådrag) føra til at den marginale avkastninga av sparinga blir påverka for færre og færre personar.

Det finst altså god grunn til å tvila på om dei sparestimulerande tiltaka som vanlegvis er framme i debatten, har nokon særleg positiv verknad på spareraten. Det kan godt henda at auken i privat sparing blir mindre enn den reduksjonen i offentleg sparing som er ein direkte følgje av dei sparestimulerande tiltaka. I så fall er vitsen borte.

Det overraskande med debatten er at merkelappen sparestimulerande tiltak er blitt reservert for så få tiltak og med så tvilsame verknader akkurat når det gjeld å stimulera sparinga. Av andre tiltak som med minst like stor rett kan marknadsførast som sparestimulerande, kan vi nemna:

- *heving av avdraga i Husbanken, Landbruksbanken og Lånekassa.*
- *slutt på opptening av tillegspensjon i Folketrygda.*
- *høgare eigedomsskatt.*
- *større skatt av fordelen ved å bu i eigen bustad.*
- *full skattlegging av salsvinstar på eigen bustad.*
- *innføring av rentetak.*

Når tiltak som rammar bustadsektoren går igjen på denne lista, skyldest det at investeringar i eigen bustad er den spareforma som i dag gir størst avkastning for svært mange. Den koplinga som vi der har mellom høgt konsum og stor formuestilvekst kan tenkjast å ha ganske stor verknad på spareraten slik den er definert i nasjonalrekneskapen.

Vi vil ikkje her gå inn for nokon av dei tiltaka som er nemnde over, og slett ikkje for alle på ein gong. Men dei som synest det ville vera bra om ein større del av sparinga kunne gå føre seg i privat sektor, bør nå både vurdera eit vidare sett av verkemiddel og ta initiativ til å finna ut meir om kor store verknader dei enkelte tiltaka alt i alt kan få på sparinga.

AKTUELL KOMMENTAR

Skatteprogresjonens virkning på lønnsnivå, sysselsetting og betalingsbalansen

AV
PROFESSOR MICHAEL HOEL
UNIVERSITETET I OSLO

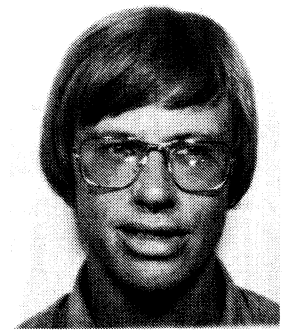

1. Innledning

I den økonomisk-politiske debatt hevder enkelte at en sterk progresjon i skattesystemet virker kostnadsøkende, og derved svekker sysselsettingen og Norges driftsbalanse overfor utlandet. Tankegangen bak dette er at når skattesystemet er sterkt progressivt, vil lønnstakerne måtte kreve store nominelle lønnstillegg for å opprettholde sin disponible inntekt i en inflasjonsperiode. En overgang til et skattesystem med svakere progresjon skulle etter dette virke dempende på lønns- og prisstigningen, og derved bedre både sysselsettingen og betalingsbalansen.

I denne korte kommentaren vil jeg ikke ta opp alle sider ved problemstillingen om skatteprogresjon og lønnsdannelse. Jeg vil imidlertid med ett bestemt utgangspunkt vise at det slett ikke er så opplagt at lavere skatteprogresjon virker lønnsdempende.

2. Fagforeningens tilpasning

Utgangspunktet mitt er en åpen økonomi hvor sysselsettingen (L) er lavere – cet.par. – jo høyere det nominelle lønnsnivået (W) er, dvs. $L = L(W)$, $L' < 0$. Sysselsettingen vil også avhenge av andre forhold, som etterspørsel, produktivitet m.m., men jeg skal se bort fra endringer i disse forhold i dette resonnementet.

I Norge har vi en sterk fagbevegelse og forholdsvis sentraliserte lønnsoppgjør. Jeg vil sette dette forholdet på spissen ved å si at en stor fagforening suverent fastsetter det nominelle lønnsnivået. Fagforeningen kjenner imidlertid sammenhengen $L(W)$ samt at prisnivået (P) er høyere jo høyere lønnsnivået er, dvs. $P = P(W)$, $P' > 0$. I likhet med hva som antas bl.a. i et arbeid av Calmfors (1981), vil jeg anta at fagforeningen ønsker å maksimere en nyttefunksjon hvor lønnstakernes disponible realinntekt (R) og sysselsettingen (L) inngår:

$$(1) \quad U = U(R,L)$$

hvor $U_R > 0$ og $U_L > 0$. Fagforeningen kjenner skattefunksjonene $T(W)$, hvor $T' > 0$, og velger derfor W slik at U maksimeres gitt at

$$(2) \quad L = L(W)$$

$$(3) \quad R = \frac{W - T(W)}{P(W)}$$

Optimaliseringsproblemet er illustrert i figur 1. Linjen $L(W)$ er etterspørselskurven for arbeidskraft, og har helning $-1/L'(W)$. (Vi har tegnet denne kurven rettlinjet. Dette er ikke avgjørende, men det er viktig for vår figur at $L(W)$ er «mindre konveks» enn indifferenslinjene til nyttefunksjonen $U(R,L)$. Magnussen (1979) har i en lignende modell illustrert tilfellet hvor dette ikke er oppfylt). Linjen I_0 er den indifferenslinjen svarende til nyttefunksjonen $U(R,L)$ som tangerer $L(W)$, dette tangeringspunktet (W_0,L_0) er optimumspunktet til fagforeningen.

3. Virkningen av dempet skatteprogresjon

For å se hva som skjer når skattefunksjonen $T(W)$ endres er det greit først å se på uttrykket for helningen av indifferenslinjene. Med utgangspunkt i (1) og (3) finner vi

$$(4) \quad -\frac{dW}{dL}\Big|_{U(R,L)=\bar{U}} = \frac{P(W)}{1 - T'(W) - (W - T(W))\,P'(W)/P(W)} \cdot \frac{U_L(R,L)}{U_R(R,L)}$$

Vi skal anta at den realdisponible inntekten øker når det nominelle lønnsnivået øker. (Merk imidlertid at Calmfors (1977) og Rødseth (1981) har vist at dette ikke nødvendigvis gjelder når skattesystemet er såpass sterkt progressivt som det er i Sverige og Norge). Med denne antagelsen vil høyre side av (4) være positiv, dvs. indifferensekurvene har negativ helning som forutsatt i figur 1. For vårt formål trengs ingen nærmere drøfting av de enkelte ledd i (4).

Det vi skal studere er virkning av en demping av skatte*progresjonen*, samtidig som skatte*nivået* for gjennomsnittsmedlemmet av fagforeningen samt samlet etterspørsel holdes uendret.

Mer presist skal vi anta at linjen $L(W)$ ligger fast samt at $T(W_0)$ forblir uendret mens $T'(W_0)$ går ned.[1)]

[1)] Siden skattenivået og etterspørselsnivået holdes uendret for uendret lønn ($=W_0$) vil den nye $L(W)$-kurven i hvert fall gå gjennom punktet (W_0,L_0). Vi antar i tillegg at en eventuell vridning av linjen $L(W)$ er såpass liten at dette ikke vil påvirke våre konklusjoner.

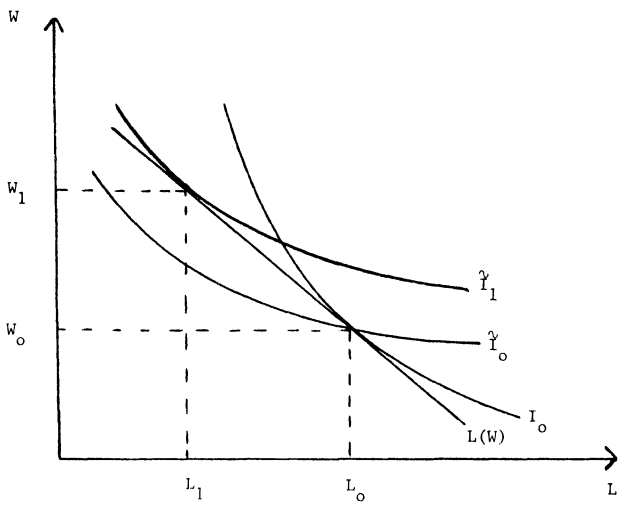

Figur 1: *Fagforeningens tilpasning.*

Dette betyr at den eneste størrelsen på høyre side av (4) som endres i punktet (W_0,L_0) er $T'(W_0)$, siden (3) gir uendret R når W_0 og $T(W_0)$ er uendret. Indifferenslinjen som går gjennom (W_0,L_0) i figur 1 blir derfor flatere som følge av den reduserte marginalskatten. Den nye indifferenslinjen gjennom punktet (W_0,L_0) er kalt $\tilde{I}_0$ i figur 1. Det er klart at (W_0,L_0) ikke lenger maksimerer U(R,L), men at det nye maksimeringspunktet (W_1,L_1) er tangeringspunktet mellom L(W) og en av de nye (flatere) indifferenslinjene ($\tilde{I}_1$ i figur 1).

4. Konklusjon

Konklusjonen fra analysen over er altså at en demping av skatteprogresjonen vil *øke* lønns- og prisnivået og *redusere* sysselsettingen. Tolkningen av dette resultatet er svært enkelt: I utgangssituasjonen har fagforeningen kommet fram til en optimal avveining mellom realdisponibel inntekt og sysselsetting. En slik optimal avveining innebærer at den marginale nytten av en liten økning i realdisponibel inntekt blir vurdert som likeverdig med den marginale ulempen av sysselsettingsreduksjonen som inntektsøkningen innebærer (pga. at økt realdisponibel inntekt betinger økt lønn). Når marginalskatten går ned, vil dette føre til at en gitt økning i realdisponibel inntekt kan oppnås ved en lavere lønnsøkning enn før, og dermed ved en mindre sysselsettingsreduksjon enn før. «Prisen» på økt realdisponibel inntekt i form av lavere sysselsetting vil altså gå ned når marginalskatten senkes. Det vil derved bli lønnsomt for fagforeningen å endre sin tilpasning i retning av det «godet» som relativt sett har gått ned i «pris». Dette betyr altså at det blir lønnsomt for fagforeningen å øke lønnsnivået noe, selv om dette innebærer en viss reduksjon i sysselsettingen.

Det er vanlig å anta at høyere lønnsnivå isolert sett trekker i retning av en svakere driftsbalanse overfor utlandet. I så fall kan konklusjonene på drøftingen over sammenfattes som følger: En omlegning av skattesystemet i mindre progressiv retning vil *øke* lønns- og prisnivået, *redusere* sysselsettingen og *svekke* driftsbalansen overfor utlandet.

REFERANSER

L. Calmfors, «Inflation in Sweden», i Krause & Salant (ed.): *Worldwide Inflation,* Brookings, 1977, s. 493–544.

L. Calmfors, «Employment and resource allocation in a small open economy with a trade union determined wage», upublisert arbeid presentert på konferansen «Allocational and Structural Consequences of Short-van Stabilization Policy in Open Economies», Stockholm, 31. august–2. september 1981.

O. Magnussen, «Om subsidiering av lønn, lønnsnivå og sysselsetting», *Sosialøkonomen* nr. 3, 1979, s. 21–26.

A. Rødseth, «Om prisforventningar i Phillipskurva», foreløpig upublisert notat, 1981.

Det ineffektiva amerikanska spannmålsembargot

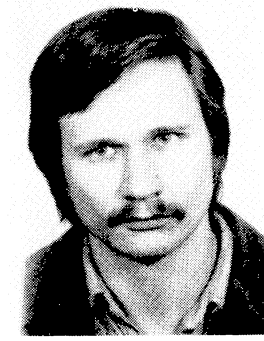

AV
PER LUNDBORG
NATIONALEKONOMISKA INSTITUTIONEN
GÖTEBORGS UNIVERSITET

Mot bakgrund av president Reagans beslut att upphäva det amerikanska spannmålsembargot mot Sovjet diskuteras i denna artikel orsakerna till embargots ineffektivitet. Med hjälp av några figurer anges förutsättningarna för ett framgångsrikt embargo, och det hävdas att dessa långt ifrån var uppfyllda i detta fall. Även om USA dominerar den internationella spannmålshandeln, kan man inte genomföra ett lyckat embargo utan uppslutning från andra spannmålsexporterande länders sida. De vägar som Sovjet utnyttjat för att kringgå embargot klargörs. De negativa effekterna för Sovjetunionens vedkommande har varit små, samtidigt som embargot bidragit till att Sovjet i framtiden sannolikt kommer att differentiera sin import i högre utsträckning än tidigare. Vissa kortsiktiga inkomstomfördelningseffekter i USA diskuteras också.

President Reagan beslutade för en tid sedan att det amerikanska spannmålsembargot mot Sovjetunionen skulle upphävas. Embargot, som den förre presidenten beslutade om i protest mot den sovjetiska invasionen i Afghanistan, visade sig vara ett ur ekonomisk synvinkel mycket ineffektivt vapen och det är därför intressant att närmare granska förutsättningarna för ett lyckat embargo.

Embargot, som kom att omfatta 17 miljoner ton vete och majs, syftade till att åstadkomma brist på foderspannmål i Sovjet och att framtvinga en reduktion i köttproduktionen. I stället för de effekter man väntade sig är i sammanfattning de viktigaste konsekvenserna av embargot de följande: 1) Effekterna för Sovjetunionen har varit små och andra importländer såsom Japan torde ha drabbats i ungefär samma omfattning. Sovjetunionen har kunnat utnyttja flera vägar för att kringgå embargot, varav den viktigaste är försäljningen från andra exportländer som ej önskat delta i embargot. 2) Embargot framtvingar på längre sikt ett minskat sovjetiskt beroende av amerikansk spannmål. Embargot har tvingat Sovjet att etablera nya och vidareutveckla tidigare handelsförbindelser med andra länder än USA så att dess spannmålsimport i framtiden kan förväntas bli mer differentierad. 3) På kort sikt har de amerikanska konsumenterna drabbats negativt av embargot medan bönderna gynnats av det. Detta beror på de amerikanska myndigheteras löfte att genom uppköp kompensera bönderna för den efterfrågan som man trodde skulle utebli genom embargot. Då embargot visade sig vara ineffektivt, uteblev inte helt denna efterfrågan, så att uppköpen ledde till en totalt sett ökad efterfrågan vilket drev upp de amerikanska livsmedelspriserna.

Det är mycket stränga villkor som är förknippade med ett framgångsrikt embargo. I denna artikel ska jag utifrån enkla figurer diskutera vilka effekter man kan förvänta sig av ett spannmålsembargo och ange de förutsättningar som ska vara uppfyllda för att det ska lyckas. Med figurernas hjälp ska jag också förklara det verkliga händelseförloppet.

Kortsiktiga effekter av embargot kan analyseras i figuerna 1a och 1b, där vi i den förstnämnda har USAs utbud, S_{US}, och i den senare övriga världens utbud, $S_{ÖV}$. På kort sikt har vi således ett givet utbud av spannmål. Vi antar att USAs och övriga världens spannmål är nära, men inte perfekta, substitut.

I figur 1a har vi ritat in Sovjetunionens och den totala efterfrågan på amerikanskt spannmål, D_{US}^{SOV} resp D_{US}^{TOT}, samt i figur 1b Sovjets, och den totala efterfrågan på övriga världens spannmål, $D_{ÖV}^{SOV}$ och $D_{ÖV}^{TOT}$ respektive. I utgångsläget är priserna P_{US} och $P_{ÖV}$.

Antag nu att USA förvägrar Sovjet att köpa amerikanskt spannmål. Vi representerar detta i figur 1a genom att helt ta bort den sovjetiska efterfrågan från den amerikanska marknaden. För att de inhemska bönderna inte ska drabbas av sänkta priser, går myndigheterna in och kompenserar *till fullo* det

Fil kand 1974. För närvarande skriver han på en avhandling om livsmedelshandel och inkomstfördelning. Hans permanenta arbetsplats är nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet, men då artikeln skrevs var han vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet.

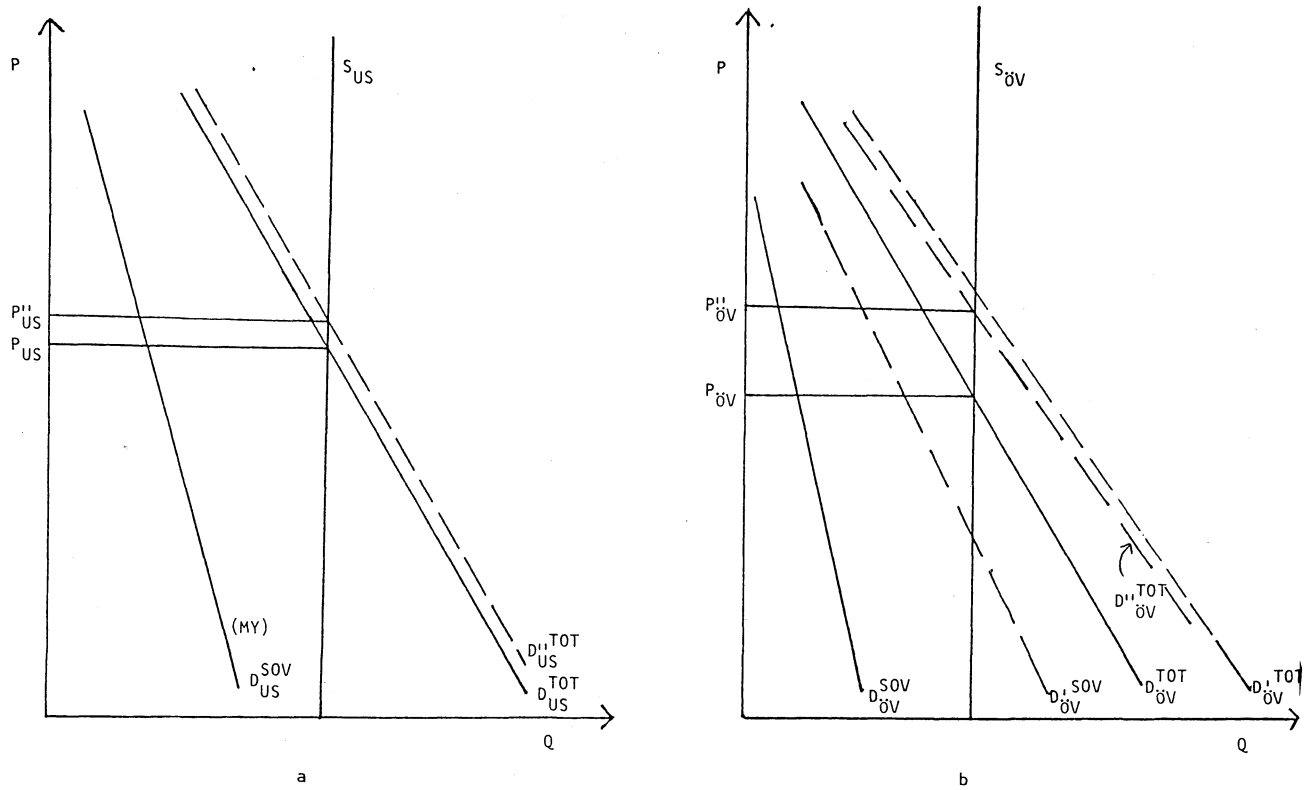

Figur 1: Spannmålsmarknaden i USA (a) och i övriga världen (b).

sovjetiska efterfrågebortfallet. Den kurva som tidigare angavs med D^{SOV}_{US} anges nu med (MY). Priset är oförändrat.

Embargot innebär en förskjutning av efterfrågan från amerikanskt till övriga världens spannmål; den uteblivna sovjetiska efterfrågan på amerikanskt spannmål visar sig nu som en ökad spannmålsefterfrågan i övriga världen, fig 1b. Om vi nu antar att man i övriga världen *inte* sluter upp kring embargot så kommer följande att inträffa. Den sovjetiska efterfrågan ökar från $D^{SOV}_{ÖV}$ till $D'^{SOV}_{ÖV}$ och den totala från $D^{TOT}_{ÖV}$ till $D'^{TOT}_{ÖV}$. Den kraftiga prisökning som $D'^{TOT}_{ÖV}$ implicerar, leder till att den icke sovjetiska efterfrågan på övriga världens spannmål minskar. Den totala efterfrågan på övriga världens marknader är nu $D''^{TOT}_{ÖV}$. Minskningen i efterfrågan på övriga världens spannmål har sin motsvarighet i en ökad efterfrågan på det nu relativt sett billigare amerikanska vetet. På USA-marknaden stiger efterfrågan och den totala stiger här till D''^{TOT}_{US}. Vi har ritat figurerna så att USA-priserna efter embargot ät lägre än övriga världens spannmålspriser, vilket ej var fallet före embargot.

Låt oss nu se vilka effekter som spannmålsembargot haft i verkligheten. Då USA införde embargot riktades den sovjetiska efterfrågan mot andra spannmålsmarknader. I figurerna motsvaras detta av att den sovjetiska spannmålsefterfrågan flyttades över från fig 1a till fig 1b. Hela 11 miljoner ton köptes från Argentina, Spanien och Kanada. I USA kompenserade myndigheterna bönderna för den uteblivna sovjetiska efterfrågan så att spannmålspriset ett tag var oförändrat.

Den sovjetiska efterfrågeökningen utanför USA ledde till kraftiga prisökningar (i fig 1b antyds dessa prisökningar av $D''^{TOT}_{ÖV}$) och nationer som traditionellt handlar med Argentina och Kanada, exempelvis Japan, vände sig till USA för att få sina importbehov tillfredsställda. I fig 1b motsvaras efterfrågeminskningen i övriga världen av förskjutningen av efterfrågekurvan från $D'^{TOT}_{ÖV}$ till $D''^{TOT}_{ÖV}$ och efterfrågeökningen i USA motsvaras av förskjutningen från D^{TOT}_{US} till D''^{TOT}_{US}. I USA steg därmed priserna. Mellan juni och november ökade dessa med 28%. Priserna har emellertid varit ännu högre i exempelvis Argentina. Före embargot låg Argentinas vetepriser under de amerikanska medan de numera ligger 5% högre. Samtliga viktigare förändringar som inträffat har därmed åskådiggjorts i figurerna.

Den avgörande faktorn för ett framgångsrikt embargo är naturligtvis hur stor del av marknaden man täcker och hur andra nettoexporterande länder beter sig. Från amerikansk sida förväntade man sig uppslutning kring embargot i övriga spannmålsproducerande icke socialistiska länder, dels med hänvisning till den politiska sammanhållningen, dels med tanke på att USA med sitt utbud kan påverka spannmålspriserna på världsmarknaden och därmed utöva ett visst inflytande över övriga producenter. Det enda land som följde USA var Australien. Då

övriga exportländer inte slöt upp, stod det klart att Sovjetunionen inte skulle komma att drabbas i någon nämnvärd omfattning av embargot.

Sovjetunionen kunde också kringgå embargot genom att utnyttja övriga östeuropeiska länder till vilka man exporterar spannmål. Under 1980 uteblev således helt den ryska exporten, som normalt omfattar 3–4 miljoner ton, till broderländerna. Dessa vände sig i sin tur till världsmarknaden för att kompensera detta importbortfall.

Ser man till måluppfyllelsen är det alltså uppenbart att spannmålsembargot är ett misslyckande. Även om embargot skapat irritation i Kreml och tvingat ryska uppköpare att köpa till något högre priser, har detta sannolikt haft mycket begränsade effekter för sovjetmedborgarna. Således har t ex fodertilldelningen till boskapen inte minskat. Andra importländer, som exempelvis Japan, har sannolikt drabbats i nästan samma omfattning som Sovjetunionen av embargot.

De amerikanska konsumenterna har åtminstone på kort sikt drabbats av embargot. Denna «bumerangeffekt» hänger samman med de amerikanska myndigheternas utfästelser att kompensera bönderna för vad man trodde skulle bli en utebliven efterfrågan. Men efterfrågan på världsmarknaden uteblev ej i och med att embargot visade sig vara ineffektivt. Myndigheternas uppköp innebar därmed en extra efterfrågeökning, vilket drev upp livsmedelspriserna på det sätt vi visat. Samtidigt erhöll bönderna på detta vis extra stödåtgärder. En inkomstomfördelning från konsumenter till bönder är således en av de viktigare konsekvenser i USA av embargot.

Dessa effekter är emellertid av kortsiktig karaktär och deras omfattning bör ej överdrivas. Den lagerökning som uppköpen implicerar kan medföra prisdämpande effekter i framtiden. De långsiktiga effekterna är sannolikt negligerbara.

Det är uppenbarligen en strävan från sovjetisk sida att minska beroendet av de amerikanska spannmålsleveranserna. Således har man ingått ett femårskontrakt med Argentina om årliga leveranser om 4,5 miljoner ton spannmål. I år förväntas Argentina leverera mellan 8 och 10 miljoner ton, Kanada 6 miljoner, Australien 4 miljoner; 7 miljoner förväntas levereras från andra småproducenter, däribland Sverige. Denna differentiering innebär självfallet ett minskat beroende av USA.

Trots embargot försålde USA 8 miljoner ton till Sovjet under 1980, vilket hade överenskommits i ett tidigare avtal. Ett av de sista beslut som Carteradministrationen tog var att förlänga embargot ytterligare ett år. Reagan har dock upphävt beslutet och under 1981 kommer man därmed att sannolikt sälja mer än 8 miljoner ton.

Frågan är om inte förutsättningarna för att ett embargo ska vara framgångsrikt är så stränga att det borde ha varit lätt att förutse dess misslyckande. Många kritiserade också embargot på ett tidigt stadium. Den avgörande förutsättningen för ett effektivt embargo är naturligtvis att marknaden ej karaktäriseras av fullständig konkurrens. I stället måste man i det land som inför embargot ha tillräcklig kontroll över utbudet. Även om USA dominerar spannmålshandeln, är uppenbarligen denna kontroll inte tillräckligt omfattande. För att embargot då skulle lyckas hade det krävts en stor uppslutning kring embargot från övriga spannmålsexporterande länders sida. Då USA förskjuter en efterfrågan motsvarande 17 miljoner ton till andra exportländer, kommer detta att ha betydande effekter på prisnivån och därmed blir det dyrt att ställa upp på embargot. Carters kritik av den argentinska regeringen för dess brott mot de mänskliga rättigheterna gjorde också en uppslutning från detta lands sida osannolik. Man borde självfallet ha förvissat sig om möjligheterna till ett gemensamt embargo innan man ensidigt fattade beslut om detta.

En annan förutsättning är att inte enbart Sovjetunionen, utan också dess allierade, utsätts för embargot. Detta för att undvika en utebliven eller minskad sovjetisk export till dessa länder eller reexport från dessa till Sovjet. Att påföra Sovjetunionen ett embargo utan att det i lika hög grad drabbar andra östeuropeiska stater torde vara en omöjlighet med tanke på de mycket intima östeuropeiska ekonomiska relationerna. De nuvarande amerikanska livsmedelsleveranserna till Polen kan på samma sätt sägas utgöra ett stöd till Sovjetunionen. I en analys av de öst-västliga handelsrelationerna måste man således behandla östblocket som en enhet. I de figurer vi utnyttjat innebär detta att det vi kallat sovjetisk efterfrågan även innefattar annan östeuropeisk efterfrågan.

Med tanke på att förutsättningarna för ett effektivt embargo inte på långt när var uppfyllda, måste det betraktas som ett förhastat beslut som Carteradministrationen tog, sannolikt framkallat av Carters behov av att visa handlingskraft under valåret 1980. Det är också svårt att se att ett fortsatt embargo på något sätt skulle bidraga till Afghanistans befrielse. Mycket talar således för att president Reagan har fattat ett riktigt beslut om spannmålsembargot.

Valutapolitikken i 1980-årene*)

AV
DIREKTØR ARNE LIE
NORGES BANK

Valutapolitikken i 1980-årene vil være opptatt av tre hovedspørsmål, og de svarene vi gir, vil være viktige for utformingen av våre innenlandske penge- og kredittforhold.

Betydelige bevegelser i valutakursene vil fortsatt vanskeliggjøre våre utenriksnæringers lønnsomhetsvurderinger, skape ustabile markedsforhold og stille spesielle krav til bedriftenes finansielle forvaltning. Vi må velge om vi heller foretrekker å holde forholdsvis stabile kursforhold overfor våre europeiske hovedmarkeder – med mer avtaleregulerte kursjusteringer fra tid til annen – eller om vi fortsatt ønsker å fordele ustabiliteten i kursene mer jevnt mellom europeiske valutaslag og dollar. Stabilitet ligger utenfor vår egen rekkevidde, så lenge andre lands regjeringer fortsatt lar hovedvalutaene være ustabile overfor hverandre.

Internasjonaliseringen av våre penge- og kredittforhold vil bli fastere og mer omfattende, med åpne kanaler til et internasjonalt pengemarked, ettersom vi utvikler en oljeøkonomi, internasjonaliserer vår industristruktur og deltar i et frihandelssystem. En avskjerming av innenlandske pengeforhold overfor internasjonal påvirkning – slik som den franske regjering nylig har hatt ideer om – er en problemstilling som i det alt vesentlige definitivt ble forlatt ved inngangen til 1970-årene. Hva skal vi så mene med «nasjonal pengepolitikk» og hva slags pengepolitiske ordninger skal den hvile på i inneværende 10-år?

Forvaltningen av eventuelle valutaoverskudd vil ytterligere forsterke sammenknytningen av innenlandske og internasjonale pengeforhold. Bankene vil kunne få nye oppgaver som internasjonale kredittformidlere og pengeforvaltere. De kan bli viktige organer i industriens internasjonale orientering, om myndighetene ønsker det.

1. Oppgavene/siktemålene i valutapolitikken

En hovedoppgave for valutapolitikken i henhold til Valutaloven av 1950 og de midlertidige lover som gikk forut for den, var opprinnelig å *rasjonere* bruken av valuta til ulike importformål, sørge for at eksportinntekter kom inn i offisielle kanaler og sørge for at våre offisielle valutabeholdninger ble holdt på et forsvarlig nivå. Vi hadde den gang et fastkurssystem.

Vår valutaforvaltning har ikke lenger en slik rasjoneringsoppgave. Jeg forutsetter at vi fortsatt i 1980-årene vil ha en *åpen økonomi* for utveksling av og betaling for reelle ressurser med utlandet i form av *frihandel* med varer og tjenester og stort sett frie *næringsetableringer* begge veier.

Valutapolitikkens hovedoppgaver blir da fortsatt dem som vi sto overfor ved inngangen til 1980-årene:

(i) sørge for *stabilitet i valutakursene.* Graden av slik stabilitet kan måles i henhold til en kursindeks, slik som vi nå praktiserer. Eller vi følger andre såkalte kursregimer, for eksempel knytte oss til Det européiske valutasamarbeide – EMS –, der kronens kursleie knyttes til européiske valutaslag i mer avtalebundne former,

(ii) sørge for en *styring av likviditetsstrømmene* fra og til utlandet i ulike former som ledd i den innenlandske penge- og kredittpolitikk. Pengestrømmene kan anta ulike former for kreditter, lån og plasseringer i forhold til utlandet. Noen former er regulerte i henhold til administrative beslutninger eller lisenser, andre typer pengestrømmer bestemmes av markedsforhold der myndighetene øver en indirekte påvirkning,

---

Arne Lie tok sosialøkonomisk embetseksamen ved Universitetet i Oslo i 1951. Han var ansatt i Handelsdepartementets Valutaavdeling fra 1949 til 1960. Ansatt i Norges Bank fra 1960, fra 1977 som direktør for Valutaavdelingen.

Tilknyttet OECD-delegasjonen i Paris i 1956–59, tilknyttet OECD som Division Chief 1968–71. Statssekretær hos statsministeren 1971–72 og 1973–76.

*) Basert på foredrag holdt 23.3. 1981 i Larvik, på seminar i samarbeid med Sosialøkonomisk studentutvalg.

(iii) sørge for forvaltningen av de *offisielle valutabeholdninger.* Disse omfatter Norges Banks tilgodehavender i utlandet i form av amerikanske verdipapirer i USA, innskudd i banker i Europa og USA, og andre former for pengeplasseringer. Spørsmålet kan oppstå i 1980-årene om en oppsamling av tilgodehavender overfor utlandet som følge av eventuelle betalingsoverskudd, bør skje utenom Norges Banks offisielle reserver og i nye, mer *utradisjonelle plasseringsformer.*

2. Den ytre ramme for Norges valutapolitikk; de internasjonale kursregimer, det internasjonale penge- og kredittmarked

Vårt eget administrative system og den daglige, praktiske bruken av penge- og valutapolitiske tiltak vil fortsatt – og trolig i sterkere grad enn før – måtte bestå i å tilpasse innenlandske forhold til utviklingen i det internasjonale penge- og valutasystem og de impulser som kommer derfra. Åpenheten i vår økonomi vil tilta i omfang og sammenknytningen mellom innenlandske og utenlandske penge- og kredittforhold vil tilta i styrke. Vi kan derfor *ikke på forhånd bestemme* hvilket *kursregime* vi er best tjent med, hva slags valutapolitiske *instrumenter* som mest effektivt kan styre penge- og kredittstrømmene overfor utlandet, eller hva slags *forvaltning* av valutareserver som vil gi den største avkastning for Norge. Det beste vi for tiden kan gjøre, er å forsøke å få en oversikt over hvilke utviklingstendenser som gjør seg gjeldende ute, og vurdere hvilke alternative tilpasningsmuligheter vi har i norsk politikk. Gjennomføringen av valutapolitikken i praksis må ta utgangspunkt i aktuelle situasjoner; det er ikke så meget som kan forhåndsplanlegges. Derimot vil det for et lite land som Norge, med stor åpenhet i økonomien, alltid være et stort behov for å *skaffe seg informasjon* om økonomisk/politisk tenkemåte hos andre lands myndigheter og om deres samarbeidsformer og samarbeidsplaner. Sannsynligvis vil vi også føle et voksende behov for å *delta mer direkte og engasjert* i de felles drøftinger som andre land og grupperinger har seg imellom, for å øke vår egen evne til å observere nye utviklingstendenser ute og til å tilpasse oss dem i tide.

(i) Kursregimet og kurspolitikken i Valutafondet
er fastlagt som *rammebetingelser* i den reviderte avtale om Det internasjonale Valutafond. Denne avtale gir medlemslandene vid adgang til å fastlegge sin egen kursordning og gjennomføre kurspolitikken etter *valg og preferanser på nasjonalt grunnlag*:

- flytekurssystem: ingen erklærte eller bindende kursforhold til andre; dette er det vanlige;
- fast kursforhold til én hovedvaluta, $, £ (Østerrike/Tyskland; Sveits/Tyskland),
- regional kursfasthet, slik som tilfelle er for EMS-ordningen i EF,
- indeksordninger – «kurv» – (Sverige, Norge, Finland), SDR-binding,
- eventuelle andre ordninger.

(ii) Det européiske valutasamarbeid (EMS)
tar i første rekke sikte på *en kursstabilisering innbyrdes* mellom medlemmene av EF. De samrår seg imellom i daglige telefonkontakter mellom sentralbankene, om markedsintervensjoner og gjensidig kredittgivning. Men EMS-samarbeidet har *et videre og mer langtrekkende siktemål* om en mer bindende og samordnet penge- og valutapolitikk for dem som er medlem av EF. Det er ikke avklart i hvilke former og under hvilke forutsetninger dette penge- og valutasamarbeidet skal utvikle seg videre. Hovedsynspunktet er at kurspolitikk, forvaltning av valutareservene, pengepolitikk og etterspørselsregulering skal håndteres som felles oppgaver, etter på forhånd fastlagte konsultasjons- og beslutningsprosedyrer.

(iii) Sentralbanksamarbeidet utenfor IMF og EF
Særlig viktig er de nære kontakter mellom sentralbankene for USA, Tyskland, Japan og Sveits for å stabilisere kursutviklingen og motvirke spekulative pengestrømmer.

(iv) Forvaltningen av internasjonale reserver
skjer hovedsakelig på *nasjonalt grunnlag* etter den enkelte sentralbanks plasseringspolitikk. Noen sentral fellesforvaltning er ikke gjennomført i EF, selv om visse skritt er tatt i den retning. Planene om en *«substitution account»* i IMF – en overføring av *en del* av sentralbankenes dollar-reserver over til IMF's forvaltning – er lagt på is. Valutafondet har spilt en beskjeden rolle både når det gjelder omfanget av kredittgivningen til land i betalingsvansker og omfanget av nyskapningen av internasjonale reserver.

(v) Det internasjonale penge- og kredittmarked
har kommet til å spille en økende rolle i verdensøkonomien:

- det knytter de nasjonale penge- og kredittmarkeder sammen i et *stort sett integrert pengesystem industrilandene imellom;* både gjennom kommersiell kredittgivning, finanskreditter til næringslivet i form av lån og generelle kassekreditter, og gjennom Interbank-plasseringer av likviditet;
- det er en *impulsformidler* for pengepolitiske forhold, spesielt når det oppstår ulikheter i *rente*forhold og likviditetsmessig stramhet i landene;
- det foretar *kredittformidling* til utjevning av betalingsbalanseulikevekt; særlig viktig er den såkalte *resirkulering* av OPEC-landenes overskudd over til u-land og låntakende industriland;

- det er en kilde til skapning av *internasjonal likviditet* der dollar er dominerende;
- det er et *plasseringssted* for internasjonale reserver.

Euro-markedet er derfor blitt mer betydningsfullt for finansiering av u-landsgruppen som helhet, enn offisiell u-hjelp og internasjonale bistandsorganer og er samtidig blitt mer betydningsfullt for forvaltning av offisielle valutareserver, enn Valutafondets operasjoner.

(vi) Konklusjonene om de ytre rammebetingelser for 1980-årene synes derfor å være disse:

- *flytekurssystemet fortsetter,* og vil fra tid til annen gi betydelige kursvariasjoner (ustabilitet) mellom hovedvalutaene som følge av endringer i relative renteforhold, betalingsbalansesituasjonen, pris- og kostnadsutviklingen, politiske utspill og hendinger;
- *sentralbanksamarbeidet* fortsetter og bringes muligens noen skritt videre mot en samordning av pengepolitikken og valutaintervensjoner med sikte på å skape bedre stabilitet i kursutviklingen og i betalingsbalansesituasjonen. Men noen dramatiske forandringer i det internasjonale pengesystems virkemåte vil neppe finne sted som følge av et fastere organisert samarbeid mellom sentralbankene i de største industriland. Trolig står vi overfor gradvise forandringer.
- *Valutafondet* vil stort sett virke som i dag, i lite forpliktende former, i en *pragmatisk håndtering av problemspørsmål* etter hvert som de dukker opp. Det er likevel sannsynlig at en *re-kanalisering* av internasjonal likviditet og kredittgivning heretter vil måtte skje i større utstrekning gjennom Valutafondets formidling, siden det private bankvesen i verden har økende vansker med å trappe opp egenkapitalen i samme takt som re-kanaliseringsbehovet melder seg,
- *EMS* må formodes å *leve videre* og gjennomføre noen av denne plans intensjoner om intern kursfasthet, felles forvaltning av valutareserver, felles intervensjonsstrategi overfor dollar og en samordning av pengepolitiske forhold i EF. Storbritannia og Hellas må forventes å tre inn i EMS-systemet fullt ut, muligens også Spania og Portugal,
- *OPEC-landene* vil som gruppe etter all sannsynlighet opprettholde *store betalingsoverskudd* utover i 1980-årene, noe som skaper behov for fortsatt kredittformidling gjennom Valutafondet og i Euro-markedet. Enkelte OPEC-lands innflytelse over økonomiske og politiske forhold i næringslivet og i internasjonale organisasjoner vil fortsette å øke,
- *det internasjonale penge-, kreditt- og kapitalmarked* vil fortsatt, og sannsynligvis i enda sterkere grad enn hittil, virke som *et integrerende mellomledd* mellom nasjonale pengeforhold. Tradisjonell valutaregulering vil ikke lenger være noe effektivt middel til å avskjerme innenlandske pengeforhold overfor impulser utenfra,
- vi får i større grad enn nå *et multivalutasystem* for plasseringer av offisielle reserver, for plasseringer av privateiet likviditet og for kreditter og lån. Dollarens dominans vil i så fall svekkes. Dette *kan* innebære et element av større ustabilitet i internasjonale penge- og valutaforhold.

3. De innenlandske rammebetingelser for valutapolitikken. Valutapolitiske problemstillinger

De innenlandske rammebetingelser for 1980-årenes valutapolitikk har tatt utgangspunkt i *forventningene om store overskudd* på driftsbalansen som et resultat av stor olje- og gasseksport. Perspektivene for valutapolitikken har konsentrert seg om problemstillinger om underliggende *tendenser til appresiering* av kursen på norske kroner og om på hvilke måter et valutaoverskudd skal forvaltes: av privatbankene eller offisielle organer (Norges Bank).

Utformingen av valutapolitikken vil selvfølgelig generelt sett i betydelig grad måtte ta utgangspunkt i hvordan vår utenriksøkonomiske balanse stiller seg til enhver tid, og spesielt for Norges vedkommende, i hvordan pengestrømmene stiller seg mellom oljesektoren, andre innenlandske sektorer og utlandet.

Det er ikke usannsynlig at vi utover i 1980-årene kan få ikke ubetydelige overskudd på driftsbalansen, selv om det etter hvert er kommet klarere fram at aktiviteten på *oljesektoren* i sterk grad kommer som *et alternativ* til – og ikke i tillegg til – annen produksjon og eksport. Jeg skal ikke her *sannsynliggjøre* noen bestemt utvikling i vår utenriksøkonomi eller i økonomien for øvrig. Vi har i Norges Bank forsøkt å gi et bilde av hvordan betalingsforholdene kan stille seg, dersom vi anlegger *optimistiske* forutsetninger om at vi ikke skal forverre vår konkurranseevne og ikke avvikle våre tradisjonelle utenriksnæringer i altfor sterkt tempo. Med andre ord: dersom vi i en viss utstrekning kan få både i pose og sekk (både utvikle olje og tradisjonelle bransjer), vil betalingsbalansen framover også i Norges Bank, og et *driftsoverskudd på 20 milliarder og et kontantoverskudd på 10–15 milliarder kroner pr. år* i midten av 1980-årene ikke kan anses som utelukket. Olje- og gassproduksjonen ventes da å bli stående på 55–60 millioner tonn oljeenheter i noen år framover, og øke først i annen halvdel av 1980-årene, når nye felt kommer i drift.

Kontantoverskuddet framkommer etter at en har tatt til inntekt og utgift lånetransaksjoner for den offentlige og private sektor, oljeselskapenes hjemføringer av overskudd og eventuelle re-investeringer, u-hjelp og andre tradisjonelle, kjente kapitaltransaksjoner. Både driftsoverskuddet og kontantoverskuddet er viktige *indikatorer for situasjonen på valuta-*

markedet. Kontantoverskuddet definert på denne måten svarer til det beløp Norges Bank økte de offisielle valutareserver med i 1980. Det omfatter med andre ord det *likviditetsoverskudd i valuta* som bringes inn i det norske marked, og som enten kjøpes opp av Norges Bank gjennom markedsintervensjoner eller som eventuelt i framtiden plasseres i utlandet av den private sektor i former som tidligere ikke har vært tillatt, eller som tidligere ikke har spilt noen dominerende rolle i norsk utenriksøkonomi. Jeg skal senere komme tilbake til formene for forvaltning og kanalisering av eventuelle valutaoverskudd i løpet av 1980-årene.

La oss *først se på enkelte generelle problemstillinger i valutapolitikken,* i tillegg til dem som knytter seg til overskuddene fra oljeaktiviteten.

(i) Valutaregime – EMS eller mer dollar-basert ordning?

Vi må bestemme oss for *hva slags «valutaregime»* vi skal anvende for norske kroner, med andre ord hvilke valutaer vi skal knytte kronens valutakurs til.

Tidligere var vi med i *Det européiske valutasamarbeid,* som innebar stabile kursforhold overfor hovedvalutaene i Europa, altså en form for fastkurssystem mellom kroner og EF-valutaer. Justeringer av disse fastkursforhold kunne selvfølgelig finne sted – og fant sted –, men dette var forutsatt å skje relativt sjelden og først etter en felles drøftelse av kurssituasjonen deltakerlandene imellom og av virkningene av en slik kursjustering.

I løpet av *1970-årene* følte enkelte næringsbransjer i Norge det som en ulempe å knytte kronen i et fastkursforhold til européisk valuta, fordi dette den gang *innebar en fallende kurs overfor $ og £,* siden vi holdt fast kurs overfor en stadig sterkere DM. Motstanden mot denne kurspolitikken kom særlig fra treforedlingsindustrien og skipsfartsnæringen, som har det alt vesentlige av sine eksportinntekter i de to valutaslag $ og £. Dessuten var det den gang motstand mot norsk deltakelse i dette såkalte slangesamarbeidet ut fra mer politisk bestemte motiver, siden vi her ble mer direkte engasjert i européisk politikk, og dessuten lot vår egen valutapolitikk bli *underkastet en felles européisk vurdering.*

Imidlertid ønsket skiftende regjeringer i denne tiden å ha et fast tilknytningsforhold til relativt sterke européiske valutaer – spesielt tyske mark – som ledd i stabiliseringen av den *innenlandske prisutvikling* og for å medvirke mer *aktivt på et samarbeidsområde* som er så viktig for en utadvendt, liten økonomi.

Men motstanden mot appresieringen av kronen økte på, ettersom den innenlandske pris- og kostnadsutvikling kom ut av balanse med våre viktigste konkurrenter, og ettersom dollar og pund fortsatte å falle i forhold til andre valutaslag. *En revisjon av slangesamarbeidet* i mer avtalebundne former mellom regjeringene (ikke bare sentralbankene) og som et skritt mot et mer omfattende pengepolitisk samarbeid i et såkalt Européisk valutasystem (EMS), gav motstandere av den valutapolitikk som var blitt ført fra norsk side inntil da, en foranledning til å argumentere for et annet kursregime. Motivene for at Norge skulle *avbryte valutasamarbeidet* med de øvrige européiske land var svært sprikende for de enkelte næringsbransjer og politiske grupperinger. EF-konstellasjonene dukket opp igjen i norsk politikk.

Enden på debatten ble at Regjeringen valgte et kursregime for kronen på eget grunnlag, uten tilknytning til noe samarbeide med andre européiske land (utenom det som skjer i Valutafondet). Kronens generelle kursleie er etter det regimet som ble satt i verk den 12/12 1978, knyttet til *en kursindeks for 12 valutaer* – en såkalt «valuta-kurvordning». Tidsbasis for indeksen er høsten 1978 og det *gjennomsnittlige* kursnivå som rådet for kronen den gang i forhold til de 12 utvalgte valutaer, skal altså *opprettholdes inntil videre.*

De økonomiske virkninger av overgangen fra slangesamarbeidet til kurvordning har sannsynligvis vært helt ubetydelige, i alle fall inntil senhøstes 1980, da US-dollar tok til å appresiere overfor de fleste andre valutaslag i verden. Kursutviklingen i verden har blitt noe annerledes enn mange tenkte seg da de argumenterte for en kurvordning. Under *slangesamarbeidet* fikk vi *en tilsiktet appresiering* av den norske krone, fordi vi knyttet oss til tyske mark. Denne appresiering var de dollar- og pund-baserte norske eksportbransjer sterkt imot fordi de fikk stadig mindre igjen (i kroner) for hver dollar og hvert pund de tjente. Under *kurvordningen* har vi fått *en utilsiktet appresiering* av den norske krone overfor *européisk valuta,* fordi kurvordningen knytter kronen sterkere til dollarens bevegelse. Dermed er enkelte bransjer som konkurrerer i europeiske valutaslag kommet i vansker. Samtidig har dollar- og pundbaserte eksportbransjer ikke oppnådd de kursfordeler som de ville ha fått, om Norge hadde fortsatt i EMS.

Spørsmålet om *valg av kursregime* for kronen vil trolig bli *aktuelt påny i løpet av 1980-årene,* dersom Storbritannia knytter pundet til EMS's kursreguleringsmekanisme. Når også Hellas, Portugal, Spania og Tyrkia kommer med i EMS i en eller annen form, vil vi da få så godt som hele Vest-Europa inn i et mer formalisert valutapolitisk samarbeid, med mer regelbundne former for saksbehandling, drøftelser, markedsintervensjoner og informasjonsspredning. Østerrike og Sveits har i praksis knyttet sine valutaer til tyske mark, og har regelmessige kontakter med Bundesbank.

Valget av kursregime vil ut fra snevre kurspolitiske overveielser bli et mindre viktig spørsmål *dersom vi kunne forvente kursstabilitet mellom hovedvalutaene.* Det er når hovedvalutaenes kursforhold kommer i sterk bevegelse at norsk kurspolitikk blir stilt overfor

vanskelige valgsituasjoner. Kurvordningen innebærer at vi fordeler bevegelser i internasjonale kursforhold over flere valutaer – *vi porsjonerer ut ustabiliteten* overfor mange land. EMS-ordningen innebærer at vi oppnår kursstabilitet overfor våre viktigste européiske handelspartnere, mens ustabiliteten overfor dollar kan bli desto større, dersom det fortsatt ikke lykkes USA og Vest-Europa å få en bedre håndtering av rentepolitikken, betalingsulikevekten, pris-kostnadsutviklingen og av slike forhold som har kursvirkninger.

(ii) Kursjusteringer som økonomisk virkemiddel

Internasjonale avtaleforhold vil i 1980-årene neppe bringe noe vesentlig nytt, når det gjelder det enkelte lands adgang til å bruke *kursjusteringer som et virkemiddel* til å regulere konkurranseforholdene og priskostnadsutviklingen. *Valutafondets* regelverk og eksaminasjonsordninger sikter nok mot *en viss disiplin* i kurspolitikken. Men praksis synes å gi de enkelte land stor frihet ut fra nasjonale vurderinger; en frihet som man selvfølgelig kan reise stor tvil om berettigelsen av, ut fra hva som er landenes *kollektive interesse*. Heller ikke *innenfor EMS* synes det sannsynlig at samarbeidet om økonomisk politikk vil ha kommet så langt i 1980-årene, at kursjusteringer ikke vil finne sted. Men der vil kursjusteringer fortsatt bli oppfattet som – og *bli behandlet som – en felles sak*. Et land som ønsker å foreta en kursjustering, må argumentere for riktigheten av dette tiltak og klargjøre de forventede og sannsynlige virkninger. Hittil har *det initiativtakende land blitt hørt* og som regel fått sin vilje igjennom. Dette vil fortsatt være situasjonen.

Begrensningen på bruken av kursjusteringer som valutapolitisk virkemiddel vil i 1980-årene ikke ligge på det formelle, traktatmessige plan. Begrensningen vil ligge i *dette tiltaks effektivitet*.

Innføringen av flytekurssystemet og større fleksibilitet i kurspolitikken i begynnelsen av 1970-årene ble den gang antatt å gi landene større muligheter for å justere ulikevekt i betalingsbalansen, justere konkurranseforholdene, demme opp for spekulative, internasjonale pengeoverføringer og skjerme innenlandske pengeforhold overfor påvirkninger utenfra.

Disse *forventede virkninger av flytekurssystemet* har enten *ikke slått til* i det hele tatt, eller i langt svakere grad enn opprinnelig antatt. Bedriftene, lønnstakere og finansinstitusjoner reagerer på kursjusteringer på en annen måte enn det som tidligere var god teori:

- *prisvirkningene* er assymetrisk; devalueringer er sterkt og umiddelbart *prisdrivende*, mens revalueringer ikke er særlig prisdempende for den som revaluerer, men stimulerer prisøkinger hos andre. Reaksjonsmønsteret hos inntektsgruppene går sterkt i retning av *kompensasjonskrav* også for internasjonalt betingede prisøkinger. Bedriftenes prissetting går ensidig oppover,
- virkningene på eksport- og import*mengdene* og *produksjonen* kommer først etter *lange tidsetterslep*, når den internasjonale betalingssituasjon kan være betydelig forandret siden kursjusteringen fant sted, og når internasjonale kursbevegelser i den mellomliggende tid har *forandret de opprinnelige kurspolitiske forutsetninger* for det land som tok initiativet til selv å kursjustere,
- hyppige og kontinuerlige kursforandringer gjør det meget vanskelig for næringslivet å foreta pålitelige lønnsomhetskalkyler, investeringsprogrammer, produksjonsplaner og salgsopplegg. Som et allment kurssystem inneholder hyppige og kontinuerlige kursforandringer *sterke deflasjonistiske impulser* – de har negative virkninger på *«business confidence»*,
- de dempende virkninger på *spekulative pengeoverføringer* synes ikke i særlig grad å være til stede i flytekurssystemet, spesielt ikke når nasjonale pengeforhold er knyttet sammen gjennom et internasjonalt pengemarked og internasjonalt virkende banker.

Det er ingen tegn på at det moderne industrisamfunn – spesielt ikke de små i Europa – skal kunne bruke kursjusteringer med større effektivitet i 1980-årene enn de gjorde i 1970-årene. Politikken har etter hvert gått mer i retning av å *treffe tiltak overfor de innenlandske forhold*, som har forrykket konkurranseevnen og skapt ubalanse i utenriksøkonomien.

Revalueringen av den norske krone med 5% i *1973* hadde *ikke den prisdempende virkning* som var tilsiktet. Eventuelle besparelser i importprisene gikk med til å sette opp avansesatser og eierinntekter – spesielt i skjermede næringer. Vi fikk en eksplosiv utvikling i lønningene i industrien året etter.

Devalueringen av den norske krone med 8% i februar *1978* ble *mer vellykket*. Men dette skyldtes trolig i vesentlig grad at Regjeringen senere på året innførte pris- og inntektsstopp fram til 1. januar 1980, over en periode da prisvirkningene av devalueringen ellers ville ha meldt seg. Om vi skal opprettholde karakteristikken «vellykket» om februardevalueringen også etter inntektsoppgjørene i 1981, er vel mer enn tvilsomt.

(iii) Sammenknytningen mellom norske og internasjonale penge- og kredittforhold

Åpenheten i vår pengeøkonomi overfor det internasjonale penge- og kredittmarked vil trolig bli vesentlig større i 1980-årene enn den var i tidligere ti-år. En stadig tiltakende sammenknytning av norske og internasjonale pengemarkeder har sammenheng med generelle utviklingstendenser i norsk økonomi, såvel som med reformer av vår egen penge- og kredittpolitikk:

- *internasjonaliseringen* av vår videre industrielle utvikling; etableringer ute, medvirkning av norske bedrifter i internasjonale industrigrupperinger;

- større *utenrikshandel;* fortsatt en økende andel av vår produksjon og vårt forbruk blir knyttet til fremmede avtakere eller leverandører;
- *oljesektorens* voksende betydning i norsk økonomi; vanskelig å trekke skillelinjer mellom norsk og internasjonal økonomi for oljeaktivitetens virksomhet i Nordsjøen eller på land;
- fortsatt internasjonalisering av *norsk bankvesen;* nært samarbeide og arbeidsdeling mellom norske moderbanker, deres datterselskaper og grupperinger i utlandet;
- økende *finansielle plasseringer* i utlandet på den private sektor; forvaltning av valutaoverskuddene (skal skje desentralisert?);
- utvikling av *et norsk kapitalmarked* (obligasjonsmarked), som har blitt *et alternativ* til utenlandsfinansiering av større norske bedrifter,
- mer fleksibilitet i *rentepolitikken;* mer sammenknytning av norsk og utenlandsk renteutvikling;
- opphevelse av deler av *valutareguleringen;*
- utviklingen av et *låne- og plasseringsmarked i norske kroner* mellom utlendinger, og mellom nordmenn og utlendinger.

Integrasjonen mellom norsk og internasjonal pengeøkonomi vil høre til de mest *betydningsfulle utfordringer* som norsk politikk vil bli stilt overfor i 1980-årene. Denne integrasjonen har allerede kommet et meget langt stykke på vei, og virker allerede nå sterkt inn på likviditets- og rentesituasjonen i Norge, på bedriftenes finansieringsmuligheter og finansplasseringer, og på bankenes tilpasning til pengepolitiske tiltak. Men graden av denne pengemessige tilknytning til et internasjonalt pengemarked er *neppe i dag fullt ut erkjent,* og fram for alt har myndighetene neppe truffet de pengepolitiske konsekvenser av dette avhengighetsforhold i virkemiddelbruken og i utformingen av det pengepolitiske system. I praksis vil sammenknytningen av pengeforholdene ute og hjemme bli oppfattet som et *formidabelt lekkasjeproblem begge veier* – pengestrømmene fra og til den norske sektor skjer mer eller mindre ukontrollert av valutapolitikken, både med hensyn til sammensetningen, kanaliseringen og størrelsen.

Lekkasjekanaler mellom det norske og internasjonale pengemarked er hovedsakelig disse:

- endringer i *varekreditter* for utenrikshandelen. Næringsdrivende hadde i 1979 en aktiva- og passivaposisjon overfor utlandet i tilknytning til varebyttet, på henholdsvis 11 og 12 milliarder kroner, likelig fordelt på import og eksport. Forskyvninger i disse kredittposisjoner har tradisjonelt vært hovedkilden til omfattende pengeoverføringer mellom landene i tilknytning til endringer i pengepolitikken og renteforhold, kursendringer og forventninger om økonomisk/politiske tiltak. Disse pengestrømmer er *ikke kontrollerbare gjennom tradisjonell valutaregulering.* Fra ett år til et annet kunne nettoposisjonen på denne sektor endre seg med flere milliarder kroner i 1970-årene (fra 0 til 3½, gjennomsnittsendring pr. år vel 1½ milliarder);
- *oljeselskapenes finansiering* av aktiviteten i Nordsjøen og på land, og deres pengeforvaltning skjer i praksis fritt og uregulert av valutareguleringen:
  - opptak av kreditter og lånefinansiering ute,
  - opptak av (begrensede) kreditter i norske banker,
  - hjemføring av overskudd etter behov,
  - plassere i banker og finansobjekter i Norge,
  - opererer på terminmarkedet i Norge (og utlandet) til dekning av norske skatter,
  - plasseringer hos moderselskapene.

  Dette betyr at oljesektoren *kan alternere* stort sett fritt mellom det norske og det internasjonale marked i sin finansieringsvirksomhet og pengeforvaltning. Det dreier seg her om pengestrømmer på mange milliarder kroner pr. år;
- *skipsfartsnæringen* har i praksis fri adgang til utenlandske *lånemarkeder* og har tradisjonelt finansiert seg ute (påbudt). Den har fri adgang til å opprette *arbeidskonti* i utenlandske banker. Det er begrenset bindingstid for slike innskudd (inntil ett år), men mot lisens kan vanligvis bindingstiden utstrekkes til over ett år, og også børsnoterte verdipapirer kan komme inn under denne plasseringsordning;
- *industriselskaper* har *kassekredittordninger* i utenlandske banker (for tiden på 5 á 6 milliarder kroner) som ledd i deres løpende finansieringsvirksomhet;
- lisensieringen av *langsiktige lån* i utlandet til norsk næringsvirksomhet, 2,5 milliarder kroner, representerer et alternativ til norske obligasjonslån;
- næringslivets *valutaplasseringer* i utenlandske og norske banker beløper seg til 12–15 milliarder kroner. Deler av disse plasseringer vil kunne bli omplassert/hjemført til Norge, avhengig av avkastningsvurderinger (rente/kurs) og finansieringsbehov;
- framveksten av *et kronemarked i utlandet* for markedslån, banklån og plasseringer i bankinnskudd vil framstå som alternativer til tilsvarende lån og plasseringer i Norge. Kronemarkedet vil knytte norske og internasjonale pengeforhold sammen i den grad:
  - norsk næringsliv tillates å ta opp kronelån ute,
  - norske næringsdrivende tillates å plassere kroneinnskudd i utenlandske banker,
  - norske banker inngår terminforretninger i kroner med utenlandske banker,
  - utlendinger kjøper fordringer i norske kroner – norske obligasjoner/aksjer,
  - utlendinger oppretter gjelds/fordringsposisjoner seg imellom i kroner.

Disse kilder til kredittstrømmer og pengeplasseringer i forhold til utlandet *lar seg ikke kontrollere*

gjennom tradisjonell valutaregulering med lisensiering av de enkelte transaksjoner, med mindre man bygget opp et meget *omfattende administrativt apparat* og i betydelig grad gav avkall på det desentraliserte markedssystem vi nå har. En gjeninnføring av den «gamle» valutareguleringen vil derfor ikke være noen farbar vei ut fra et effektivitetssynspunkt, verken når vi vurderer effektiviteten av politikken eller effektiviteten av næringslivets virksomhet. *Vår pengepolitiske tilknytning* til utlandet vil måtte *reguleres* fra myndighetenes side gjennom *en form for markedssystem* som er knyttet til et internasjonalt marked.

I valutapolitikken har vi hittil regulert markedssituasjonen gjennom såkalte *markedsintervensjoner* i ulike former: kjøp og salg av valuta mot kroner med kontantoppgjør eller på terminmarkedet. Gjennom slike intervensjoner har Norges Bank søkt å innvirke på den innenlandske likviditet, på kursforholdet mellom kroner og valuta og på renteforholdene. Denne intervensjonsteknikken vil *fortsette* og muligens bli utviklet videre i *nye former.*

Men valutapolitikken vil ikke alene kunne regulere de innenlandske pengepolitiske forhold. *Vi trenger et langt større utvalg av virkemidler.* Hensynet til valutakursreguleringen og den innenlandske likviditetsregulering kan i visse situasjoner kreve tiltak av ulik art og på ulike fronter. Sannsynligvis står vi her overfor spørsmålet om *rentepolitikken i Norge* og om utviklingen av et bredt sammensatt *verdipapirmarked,* der Norges Bank driver markedsoperasjoner.

(iv) Kapitaleksport. Forvaltningen av fordringer på utlandet

Dersom Norge utover i 1980-årene skulle få betydelige overskudd i utenriksøkonomien som følge av olje- og gassproduksjonen, i en størrelsesorden på 10–15 milliarder kroner i året som «kontantoverskudd» (grunnbalansen), vil vi måtte ta standpunkt til *hvilke institusjoner* som *skal forvalte* disse pengene og *i hvilke former* de bør gjøre det. Hvis vi ønsker at norske banker skal ta seg av kanaliseringen og plasseringen av valutainntektene fra oljesektoren, må pengepolitikken anlegges slik at bankene settes i stand til å kjøpe valutaen og formidle den videre i ulike fordringsformer overfor utlandet. Karakteren og størrelsen av de problemer vi her kan bli stilt overfor, vil selvfølgelig være avhengig av størrelsen av våre eventuelle betalingsoverskudd og hvordan næringslivet ellers vil integrere seg i den internasjonale økonomi i form av etablering av internasjonale industrigrupperinger, internasjonal finansiering, finansiell plasseringsvirksomhet osv.

Etter at vi har *tilbakebetalt statsgjelden* omkring midten av 1980-årene, vil de *mer «tradisjonelle» kapitaltransaksjoner med utlandet* neppe kunne bli så omfattende at de alene vil kunne legge beslag på overskudd av en størrelse på 10–15 milliarder kroner i året:

- *personlig sparing i utlandet,* i form av bankinnskudd og kjøp av utenlandske aksjer og obligasjoner, vil neppe komme opp i betydelige beløp, om vi tok vekk den gjeldende valutaregulering av slike plasseringer. Avkastningen vil ikke varig stille seg bedre i utlandet enn i Norge, om vi tar hensyn til kursrisiko, folks tradisjonelle spareformer, krav til disponibilitet og våre egne bankers ulike sparetilbud,
- *næringslivets finansplasseringer* i utlandet vil kunne øke noe, særlig hvis den økonomiske vekst fortsatt blir svak og rentenivået blir liggende høyt. *Avkastningen på finansplasseringer* kan generelt fortone seg sikrere og vurderes høyere enn den forventede *avkastning på realinvesteringene* ved start av produksjonsvirksomhet. Dette er imidlertid et pessimistisk perspektiv for 1980-årene;
- næringslivets *direkte investeringer og etableringer* i utlandet kan også legge beslag på en del av valutatilgangen fra petroleumseksporten. Industrien skal jo «internasjonaliseres» i følge industrimeldingen. Den skal etablere produksjonsforetak ute, kjøpe andeler i utenlandske konserner, bygge opp et markedsnett og spre eierinteresser på et bredt felt. Norsk næringsliv har allerede i noen år vært i gang med internasjonaliseringen i denne mening, og takten vil trolig bli trappet opp. Men vi skal ikke overvurdere omfanget av de kapitaloverføringer som vil skje fra Norge til utlandet i denne sammenheng. *Finansieringen* av denne internasjonalisering skjer for en stor del *fra utenlandske kilder* – gjennom utenlandske banker og kapitalmarkeder. Dessuten skjer det en internasjonalisering den motsatte vei; utenlandske etableringer i Norge med kapitaloverføringer utenfra. Dersom *norske* banker i større utstrekning ville være i stand til å engasjere seg i ute-etablering, kunne en voksende del av valutaoverskuddet bli disponert gjennom dem til slike formål;
- *sjøfartsinvesteringene* ute – uteflagging av norske skip – vil heller ikke legge beslag på betydelige valutaoverskudd. Finansieringen av skip skjer ute, aksjekapitalen omfatter relativt små beløp. En annen sak er at ute-flagging kan føre til lavere vekst i hjemførte frakter.

De *«tradisjonelle» kapitaloverføringer* med utlandet synes etter dette *ikke å kunne avta eventuelle valutaoverskudd* av en betydelig størrelse. Norges rolle som kapitaleksportør må eventuelt spilles på *mer utradisjonelle arenaer,* og våre banker vil komme til å være *viktige aktører.* Forutsetningen for at bankene skal fylle oppgaven som internasjonale penge- og kapitalformidlere er at de har et mannskap som ser hvilke muligheter som byr seg, har gode kontakter med norsk og utenlandsk næringsliv og er konkurransedyktige med sine utenlandske kolleger i ytelser av banktjenester og finansiering. Det *kommer an på bankene selv om de skal utvikle seg* til

betydelige, internasjonalt virkende enheter. Utviklingen av «banking» som en viktig norsk næringsgren – en «banking industry» – er *ikke noe som myndighetene treffer beslutning om* eller som de bestemmer over. Men selvfølgelig er det slik at de *rammebetingelser* som myndighetene har satt i banklovgivningen og de virkemuligheter som bankene får innenfor den *løpende pengepolitikk,* vil virke inn på bankenes muligheter for å delta i den internasjonalisering som norsk økonomi går inn i. *Enkelte spørsmål står sentralt i bankenes muligheter* for å utvikle seg til internasjonale kapitalformidlere og -forvaltere:

- kravet til større *egenkapital* i bankene, ettersom deres forvaltningskapital vil være sterkt stigende. Dette berører juridiske bestemmelser, folks interesse for aksjesparing, bankenes utbyttepolitikk og soliditet,
- bankenes evne til å *skaffe seg finansieringsmuligheter* i form av innskudd fra publikum, innlån i internasjonale markeder og trekk på Norges Bank. Tilgangen av penger fra *publikum* vil neppe stille seg prinsipielt annerledes enn før. Kapitaloppsamlingen i tilknytning til *oljeinntektene* vil skje i oljeselskapene og på *statens hånd.* Tilgangen av penger til bankene fra *internasjonale kilder* vil heller ikke stille seg prinsipielt annerledes enn før, siden bankene også i dag kan ta imot innskudd og kreditter fra utlandet, forutsatt at pengene kanaliseres ut igjen. Bankene er pålagt krav om at deres samlede aktiva og passiva i valuta skal balansere – såkalt «null-posisjon». Kapitalformidling til utlandet på betingelse av en slik «null-posisjon»-bestemmelse vil imidlertid ikke legge beslag på våre eventuelle valutaoverskudd. Det må derfor vurderes om denne bestemmelse må oppheves eller modifiseres om bankene i betydelig omfang skal settes istand til å bli kapitalformidlere til utlandet;
- *Norges Bank kan åpne muligheter* for bankene til å finansiere låneengasjementer og valutaplasseringer i utlandet. Spørsmålet er i *hvilke former* dette kan skje:
  - Norges Bank kan foreta «vanlige» valutainnskudd i norske *datterbanker ute,* som en del av forvaltningen av Norges offisielle reserver. Norges Bank må da kreve innskuddsvilkår og sikkerhet som for tilsvarende plasseringer i andre banker,
  - bankene kan få *trekkadgang i Norges Bank* innenfor de A-, B- og S-ordninger som nå gjelder. Problemet blir da å avstemme bankenes trekkadgang i Norges Bank til deres finansieringsaktivitet *ute.* Penger kan imidlertid vanskelig «øremerkes»; bankene kan alternere bruken av penger til innenlandske og utenlandske formål. Ut fra innenlandske stabilitetshensyn har det ingen hensikt å begrense bankenes ekspansjon, dersom det er virksomhet og finansieringsoppgaver i *utlandet* som ligger bak ekspansjonen. Men *hvordan kan Norges Bank i praksis differensiere i bankenes trekkadgang med hensyn til vilkår og omfang mellom innenlandske og utenlandske behov?* Blir *konsekvensen* av en internasjonalisering av bankvirksomheten og en desentralisert forvaltning av vårt valutaoverskudd at *innenlandske og utenlandske pengeforhold integreres ytterligere?* Må vi analysere bankstatistikken og data over pengepolitiske forhold på en annen måte enn før?
- Løsningen av spørsmålet om hvordan *bankene skal håndtere sin valutarisiko* ved utenlandstransaksjoner, kan ytterligere trekke i retning av en slik integrasjon mellom innenlandske og utenlandske pengeforhold. *Oppgir vi kravet* overfor bankene om balanse mellom valutaaktiva og -passiva *(null-posisjonen)* for å gjøre det mulig for dem å engasjere seg i utenlandslån og -plasseringer, vil vi ikke lenger kunne hindre *likviditetslekkasje* fra og til det norske pengemarked, dersom rente- og etterspørselsforhold stiller seg fordelaktig for bankene for en slik lekkasje. Et annet spørsmål er om bankene vil påta seg den *tapsrisiko* som ubalanse i valutaposisjoner kan inneholde og om *Bankinspeksjonen* vil akseptere slike risikofylte posisjoner. Da vil i tilfelle valutarisikoen legge en begrensning på bankenes internasjonalisering;
- valutakursrisikoen ved utenlandsengasjementer vil reise spørsmålet om og være en oppfordring til bankene om å *uttrykke (stipulere) utenlandstransaksjoner i norske kroner,* tilsvarende den internasjonalisering av dollar, pund, sveitsiske francs og tyske mark som har funnet sted. I så fall får vi en ytterligere binding mellom innenlandske og utenlandske pengeforhold. I stor grad vil vi få den samme sammenknytning dersom også *utlendinger seg imellom* bestemmer seg for å uttrykke sine finanstransaksjoner i kroner. Det er dette som er skjedd for de hovedvalutaer som nå spiller en internasjonal rolle;
- En *trekkadgang stipulert i valuta i Norges Bank* for bankene vil kunne bremse på anvendelsen av den norske kronen som en internasjonal oppgjørs- og plasseringsvaluta. Men dette innebærer at Norges Bank overtar valutarisikoen for en enkelt næring; en fordel som også andre næringer kunne tenke seg å ta del i. Internasjonalt ville det sannsynlig være *en nyskapning* at sentralbanken stipulerte sine utlån til det nasjonale bankvesen i en annen mynt enn den nasjonale.

4. Oppsummering – perspektivene:

(i) Norsk økonomi befinner seg *allerede i en situasjon* der store deler av næringslivet har *åpne kanaler* med det internasjonale penge-, kreditt- og kapitalmarked på en måte som virker til å knytte sammen innenlandske og utenlandske

pengemarkeder. Denne åpenhet og sammenknytning med internasjonale penge- og kredittforhold er *en konsekvens av* at Norge har en stor utenrikshandel, at vi praktiserer et *frihandelssystem,* at vi har næringer som har *produksjons- og markedstilknytning* både til Norge og utlandet, og at våre *forretningsbanker er relativt små.*

(ii) De åpne kanaler mellom det norske og internasjonale pengemarked vil få *større bredde og vil bli flere* i løpet av 1980-årene, ettersom vår industri *internasjonaliseres* ytterligere, ved medvirkning i internasjonale konserndannelser, ved at *oljesektoren* befester og eventuelt utvider sin relative stilling i norsk økonomi og ved at norske *banker* opererer som *internasjonale enheter.* Dersom Norge får *overskudd* i sin utenriksøkonomi og samler opp formuer i utlandet, dels gjennom bedriftslivet, dels gjennom bankvesenet, dels ved å åpne adgang til å plassere sparemidler i utlandet for enkeltpersoner – vil sammenknytningen av innenlandske og internasjonale pengemarkeder forsterkes ytterligere.

(iii) I det desentraliserte markedssystem som norsk økonomi er en del av, er det ikke mulig på en effektiv måte å *bruke valutareguleringen* til å «tette» igjen de åpne pengekanaler med utlandet, til å regulere likviditets- og kredittstrømmene fra og til det norske marked, eller til å skjerme norske pengeforhold overfor impulser utenfra. En mengderegulering av pengestrømmene og en avskjerming av renteimpulser fra og til utlandet gjennom tradisjonell valutaregulering, er *ikke lenger noen* farbar vei for 1980- og 1990-årenes politikk.

(iv) Større *fleksibilitet i valutakursbevegelsene* framstår heller ikke som et middel til å skjerme eller påvirke innenlandske pengeforhold overfor utenlandske pengeimpulser. For det første ønsker myndighetene så langt som mulig å ha en *stabil kursutvikling* for den norske krone, for å unngå den usikkerhet av ulik art som næringslivet blir stilt overfor under sterke kursvariasjoner, og for å unngå prisstigningsimpulser fra slike kursvariasjoner. For det andre *virker ikke* friere kursbevegelser sterkt nok til å demme opp for pengestrømmene med utlandet.

(v) Siktemålet for penge- og valutapolitikken i 1980-årene synes da å peke i to hovedretninger:
- vi må styre likviditetsutviklingen og kredittkanaliseringen på *en annen måte enn før.* Sannsynligvis vil dette måtte ha noe å gjøre med *rentepolitikken,* organiseringen av og virkemåten for et *kapitalmarked* i Norge og med *bankstrukturen.* Valutaintervensjoner vil kunne være *supplerende elementer* i den innenlandske pengepolitikk, innenfor de begrensninger som kurssituasjonen setter for slike intervensjoner;
- landene må *kollektivt* på en langt mer bindende måte enn før forsøke å tilpasse hverandres *penge- og valutapolitikk til mer overordnede og felles målsettinger.* Den stabilitet og vekst det er behov for å gjenskape i industrisamfunnene, synes å måtte forutsette slike *bindinger* mellom sentralbankenes og regjeringenes indre og ytre pengepolitiske tiltak.

Lønn, stilling og kjønn[1)]

AV
STIPENDIAT KRISTIN D. TITLESTAD
UNIVERSITETET I BERGEN
OG
STIPENDIAT ASBJØRN RØDSETH
UNIVERSITETET I OSLO

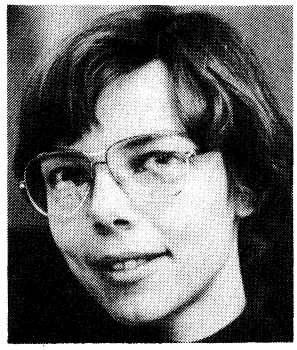

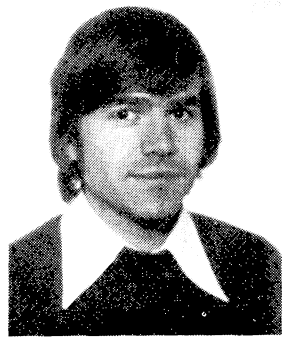

Artikkelen gjør rede for en del resultater fra en statistisk analyse av kjønnsforskjeller i lønn og stillingsplassering i industrien. Av en brutto forskjell i timelønn på ca. 16 kroner mellom kvinner og menn i september 1978, kan faktorene utdanning, alder, bedriftsansiennitet, total yrkeserfaring, deltidsarbeide, bedriftsstørrelse, bransje og region forklare ca. 40%. Forskjellen mellom kvinners og menns lønn øker sterkt med alderen. Enkelte grupper av unge kvinner ser ut til å tjene mer enn tilsvarende grupper av unge menn.

Når en i tillegg til de faktorene som er nevnt over, også tar med funksjonærenes stilling i bedriften, reduseres forskjellen mellom kjønnene noe, men er fremdeles gjennomgående høy. Kvinner og menn på samme alder og med like lang utdanning og yrkeserfaring fordeler seg markert forskjellig på stillingsnivåene i bedriftene.

1. Innledning

I debatten om likestilling mellom kjønnene i arbeidslivet blir gjerne den store forskjellen i gjennomsnittlig timelønn mellom kvinner og menn framhevet. Den ulike fordelingen av kvinner og menn på forskjellige typer stillinger påpekes også. Imidlertid vet vi at også for forskjellige grupper av menn kan vi finne store forskjeller i stillingsfordeling og gjennomsnittlig timelønn. En lang rekke forhold: Utdanning, alder, erfaring, ansiennitet, arbeidets art, arbeidsstedets lokalisering osv. gir grunnlag for lønnsforskjeller mellom menn. Vi vet videre at kvinner og menn i arbeidslivet har ulike fordelinger av de kjennetegnene som fører til lønnsforskjeller (og forskjeller i stillingsplasseringen) mellom menn innbyrdes. Derfor kan en spørre hvor mye av bruttoforskjellen mellom kjønnene i gjennomsnittlig timelønn og stillingsplassering som skyldes slike forhold som skaper forskjeller mellom menn innbyrdes, og hvor mye som henger direkte sammen med arbeidstakerens kjønn.

Vi har forsøkt å svare på dette spørsmålet i en rapport om kjønnsforskjeller i timelønn og stillingsfordeling for funksjonærer i industrien (Titlestad og Rødseth, 1980). I denne artikkelen skal vi gjøre greie for en del av de viktigste konklusjonene i rapporten.

Rapporten fra forprosjektet for studien, Rødseth og Titlestad (1978), gjør rede for hvordan vi tenker oss at lønn og stillingsplassering blir bestemt. Vi understreker der at lønn og stilling ikke blir bestemt uavhengig av hverandre. Det er de samme bakenforliggende faktorene (utdanning, erfaring, arbeidstakerens interesse for ulike typer arbeid osv.) som sammen og samtidig bestemmer lønn og stilling. Dette medfører selvsagt at det blir en nær sammenheng mellom lønn og stillingsnivå. Men det medfører også at det er prinsipielt umulig på grunnlag av den typen data vi skal bruke å si i hvor stor grad stillingen bestemmer lønnen, og i hvor stor grad den lønnen som blir tilbudt, bestemmer stillingen. Siden begge deler blir bestemt samtidig og av de samme variablene, finnes det ingen metode til å skille mellom virkningen av stilling på lønn og virkningen av lønn på stilling. Derfor har vi lagt hovedvekten på å studere sammenhengen mellom timelønn og forklaringsvariablene uten å trekke inn stillingsplasseringen eksplisitt. Dette er det samme som å se på den totale effekten på lønnen av utdanning, kjønn osv., d.v.s. vi får med både de direkte virkningene og de

Kristin Dale Titlestad er siviløkonom (HAE) fra 1975. Hun har vært ansatt ved Norges Handelshøyskole og Industriøkonomisk Institutt. Fra 1980 er hun NAVF-stipendiat tilknyttet Institutt for Økonomi, Universitetet i Bergen. Hun har særlig arbeidet med bransjeanalyser og med arbeidsmarkedsøkonomi.

Asbjørn Rødseth er cand. oecon. fra 1976. Han var i 1976 og 1977 ved Industriøkonomisk Institutt og har siden vært universitetsstipendiat ved Sosialøkonomisk Institutt, Universitetet i Oslo. Han har særlig arbeidet med energiøkonomiske problemstillinger, etterspørselsanalyser og makroøkonomisk teori.

[1)] Artikkelen er et resultat av prosjektet «Kvinner i industrien» ved Industriøkonomisk Institutt. Prosjektet startet mens vi begge arbeidet der og var delvis finansiert av Forbruker- og administrasjonsdepartementet. Datamaterialet ble samlet inn av Norsk Arbeidsgiverforening. Et prosjektutvalg med professor Tor Rødseth som formann bidro med nyttige merknader under arbeidet. Det gjorde også ekon. dr. Siv Gustafsson. Vi skylder dem alle takk, men ingen av dem har lest den foreliggende artikkelen på forhånd.

som oppstår fordi forskjellen i stillingsplassering også blir bestemt av utdanning, erfaring, kjønn osv. Men vi vil også beskrive hvordan lønnsnivået varierer sammen med stillingsplasseringen.

2. Datamaterialet

Datamaterialet kom i stand ved at Norsk Arbeidsgiverforening samtidig med den årlige lønnstellingen for industrifunksjonærer 1.9. 1978 gjennomførte en tilleggsundersøkelse spesielt for vårt prosjekt. For tilleggsundersøkelsen ble det trukket ut et tilfeldig utvalg av medlemsbedriftene i foreningen. En del av bedriftene skulle gi opplysninger om samtlige funksjonærer, mens en annen del bare skulle gi opplysninger om kvinnelige funksjonærer. I alt fikk vi inn data, som kunne brukes i den videre analysen, for 4 845 funksjonærer. Vi kjenner ikke den nøyaktige svarprosenten, men det er grunn til å tro at den var litt i underkant av 50%. For de variablene der en sammenligning er mulig, skiller ikke funksjonærene i utvalget seg vesentlig ut fra de øvrige funksjonærene i lønnstellingene, der svarprosenten er 90%. Enkelte funksjonærer i toppstillinger er ikke med i lønnstellingene og følgelig heller ikke i utvalget vårt. Selv om det dreier seg om meget få personer, kan dette bortfallet ha en viss innvirkning på resultatene. Det dreier seg jo om personer som befinner seg i det øvre ytterpunktet av lønnsskalaen.

Hvilke variabler vi har opplysninger om, går i hovedsak fram av tabell 2. I tillegg til variablene som er nevnt der, har vi opplysninger om ukentlig arbeidstid, sivilstand, antall barn under 10 år (disse opplysningene er nokså ufullstendige), eksistensen av tariffavtaler og fordelingen av funksjonærene etter en meget detaljert stillingsgruppering. Plasseringen av funksjonærene i stillingsgrupper skal være gjort på grunnlag av de arbeidsoppgavene den enkelte utfører og ikke på grunnlag av tittel o.l.

3. Kjønnsforskjeller uansett stillingsnivå

Vi har forsøkt å finne ut hvilke faktorer i datamaterialet som kan forklare lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Dette kan gjøres på flere måter, som vil gi noe ulike svar. En måte er å ta utgangspunkt i hele datamaterialet og å anta at kvinner og menn får samme tillegg i kroner og øre for alle de faktorene som virker inn på lønnsnivået i tillegg til kjønn. Med andre ord går vi da ut fra at utdanning, alder, ansiennitet, region osv. har samme virkning på lønnsnivået for kvinner som for menn. Resultatet av en slik beregning er vist i tabell 1, alt. 1. Tallene har følgende betydning: Forskjellen i gjennomsnittlig timelønn mellom kvinner og menn i utvalget var i alt kr. 15,77. Dersom kvinnene i utvalget hadde hatt like mye utdanning som mennene, ville lønnsforskjellen blitt redusert med kr. 3,96. Dersom kvinnene hadde hatt samme aldersfordeling som mennene, ville forskjellen blitt redusert med ytterligere kr. 0,71. De andre tallene nedover i kolonnen tolkes tilsvarende. En minus foran et tall betyr at denne faktoren isolert sett skulle føre til at kvinnene i utvalget hadde høyere lønn enn mennene. Vi ser at den lønnsforskjellen som i beregningene tillegges kjønn, er på kr. 9,16. Selv om vi korrigerer for alle de variablene som er nevnt, får altså kvinnene i gjennomsnitt kr. 9,16 mindre i timen enn mennene.

Tabell 1. *Hvordan forskjellige faktorer bidrar til å forklare lønnsforskjellen mellom kvinner og menn.*

Gruppe av forklaringsvariable	Bidrag til forklaring av forskjellen i kr.		
	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Utdanning	3.96	3.84	3.10
Alder	0.71	4.13	0.32
Bedr. ansiennitet	1.39	0.71	1.47
Total yrkeserf.	1.14	−0.12	1.12
Deltid	−0.10	−1.73	−0.16
Bedriftsstørrelse	−0.42	−2.04	−0.17
Bransje	−0.10	−0.32	0.09
Region	0.02	−0.30	0.08
Sum	6.61	4.17	5.85
Kjønn	9.16	11.59	9.92
Brutto forskjell	15.77	15.77	15.77

En annen beregningsmåte får vi ved å ta utgangspunkt bare i mennene i datamaterialet. Vi kan beregne sammenhengen mellom timelønn og alle de forskjellige forklaringsvariablene for menn alene. Dette svarer til å anta at alder, utdanning osv. kan gi forskjellig uttelling for kvinner og menn. Vi kan også spørre hva kvinnene i utvalget ville fått i lønn dersom de hadde fått betalt etter den relasjonen som vi har beregnet for menn. Resultatene er gjengitt i tabell 1, alternativ 2. Tallene har samme tolkning som alternativ 1. Mindre utdanning tilsier f.eks. at kvinnene skulle få kr. 3,84 mindre enn mennene i gjennomsnitt forutsatt at de ble behandlet likt. En lønnsforskjell på kr. 11,59 må etter denne metoden tilskrives kjønn alene, dvs. kvinnene ville i gjennomsnitt fått kr. 11,59 mer i timen dersom de hadde fått lønn etter den samme relasjonen som mennene.

Vi kan snu denne problemstillingen rundt ved å ta utgangspunkt i den lønnsrelasjonen som gjelder for kvinnene i utvalget alene. Resultatene er vist i tabell 1, alternativ 3. Dersom mennene hadde fått lønn etter den relasjonen som gjelder for kvinner, ville de fått kr. 9,92 mindre pr. time. Som vi ser, gir disse tre måtene å regne på litt forskjellige svar. Beregningene viser imidlertid at når vi holder stillingsplasseringen utenfor, men korrigerer for forskjeller mellom menn og kvinner m.h.t. utdanning, alder, total yrkeserfaring, bedriftsansiennitet, deltidsarbeid, bedriftsstørrelse, bransje og region reduseres forskjellen i timelønn mellom kjønnene med ca. 40%. I beregningene blir ca. 60% av lønnsforskjellen mellom menn og kvinner tillagt forskjeller i kjønn.

Tabell 2. *Regresjonskoeffisienter*[1]*) for timelønnen for industrifunksjonærer. (Standardavvik i parentes).*

Variabel	1. Hele materialet	2. Bare menn	3. Bare kvinner	Koeffisientene i 2 og 3 er signifikant forskjellige på 5% nivå
Kvinne	−9,16 (0,34)			
Høyere utdanning	15,77 (0,56)	15,89 (1,21)	12,78 (0,78)	Ja
9 + litt yrk.utd.	1,64 (0,44)	−0,11 (1,24)**	1,22 (0,33)	
9 + 3 års yrk.utd.	2,97 (0,69)	3,49 (1,53)*	1,80 (0,61)	
9 + 4 års yrk.utd.	1,43 (1,12)**	3,01 (1,91)**	−0,52 (1,50)**	
11 + ingen yrk.utd.	2,00 (0,73)	2,49 (2,48)**	1,26 (0,53)*	
11 + litt yrk.utd.	3,03 (0,45)	3,80 (1,36)	2,13 (0,33)	
11 + 3 års yrk.utd.	4,63 (0,68)	6,22 (1,67)	3,24 (0,55)	
11 + 4 års yrk.utd.	5,36 (1,32)	5,34 (2,50)*	4,55 (1,31)	
12 + ingen yrk.utd.	6,15 (0,84)	9,28 (2,78)	4,62 (061)	
12 + litt yrk.utd.	6,94 (0,55)	10,36 (1,76)	5,07 (0,40)	Ja
12 + 3 års yrk.utd.	10,95 (0,78)	16,47 (1,89)	6,79 (0,63)	Ja
12 + 4 års yrk.utd.	12,57 (1,07)	16,61 (2,15)	6,74 (1,02)	Ja
Alder	−1,27 (0,14)	−3,04 (0,44)	−1,17 (0,11)	Ja
√alder	16,48 (1,77)	44,21 (5,60)	14,54 (1,33)	Ja
Bedr. ansiennitet	0,11 (0,05)*	0,06 (0,11)**	0,14 (0,04)	
√bedr. ansiennitet	0,76 (0,28)	0,34 (0,76)**	0,64 (0,22)	
Total yrkeserfaring	−0,12 (0,06)*	−0,31 (0,15)*	−0,10 (0,05)*	
√total yrkeserf.	2,04 (0,42)	2,37 (1,03)*	1,84 (0,33)	
Deltid	0,36 (0,32)**	6,47 (4,07)**	0,61 (0,21)	
Ant. funksj. 10–24	−0,39 (0,48)**	−1,00 (1,26)**	0,06 (0,37)**	
Ant. funksj. 25–49	−0,15 (0,49)**	−0,04 (1,24)**	0,61 (0,39)**	
Ant. funksj. 50–99	1,92 (0,51)	7,36 (1,43)	0,87 (0,39)*	Ja
Ant. funksj. over 99	2,55 (0,48)	12,79 (1,63)	1,68 (0,37)	Ja
Importkonk.	−0,38 (0,36)**	2,06 (1,06)**	−0,94 (0,27)	Ja
Eksportkonk.	2,27 (0,38)	5,36 (0,99)	1,97 (0,31)	Ja
Bergv. & bygg & anlegg	0,88 (0,41)*	5,56 (1,17)	1,45 (0,35)	Ja
Grafisk, Landtr., A.V., F.B.	1,65 (0,33)	6,01 (0,88)	0,32 (0,26)**	Ja
Akershus	−3,32 (0,49)	−14,40 (1,79)	−0,22 (0,37)**	Ja
Østfold	−4,59 (0,46)	0,71 (1,39)**	−3,81 (0,36)	Ja
Hedm. & Oppl.	−4,39 (0,56)	−1,29 (1,53)**	−3,26 (0,47)	
Buskerud, Vestfold, Telemark	−3,82 (0,42)	0,74 (1,43)**	−2,67 (0,32)	Ja
Aust- og Vest-Agder	−6,36 (0,74)	−1,71 (2,00)**	−4,34 (0,58)	
Rogaland	−1,80 (0,60)	4,41 (1,78)*	−1,31 (0,46)	Ja
Hordaland, Sogn og Fjordane	−4,44 (0,43)	−3,38 (1,15)	−3,07 (0,36)	
Møre og Romsdal, Sør- og Nord-Tr.	−5,66 (0,40)	−3,14 (1,35)*	−4,61 (0,30)	
Nord-Norge	−4,40 (0,49)	−2,54 (1,28)*	−2,38 (0,41)	
Justert R^2	0,6226	0,5294	0,5074	

*, ** Koeffisienter uten stjerner er signifikant forskjellige fra null på 1% nivå. Koeffisienter med en * er signifikant forskjellige fra null på 5% nivå, men ikke på 1 % nivå. Koeffisienter med to stjerner er ikke signifikant forskjellige fra 0 på 5% nivå.

[1]) Konstantleddet og koeffisientene for en del dummyvariabler som angir bortfall av visse opplysninger er utelatt.

Beregningene i tabell 1 bygger på de regresjonskoeffisientene som er gjengitt i tabell 2.

Som det går fram av tabellen, har vi forutsatt en lineær sammenheng mellom lønn pr. time og de forskjellige forklaringsvariablene med unntak av tre: Alder, total yrkeserfaring og bedriftsansiennitet. For disse tre har vi og med et kvadratrotledd. Disse tre er også de eneste variablene som måles kontinuerlig. Koeffisientene foran de andre variablene kan tolkes som tillegg i kroner og øre for å ha vedkommende kjennetegn sammenlignet med å tilhøre basiskategorien, dvs. sammenlignet med en funksjonær som er:

- (mann)
- uten skolegang utover 9 år
- ansatt på heltid
- i en bedrift med under 10 funksjonærer
- i jern- og metallindustrien
- i Oslo.

Som et biprodukt av beregningene har vi fått en mengde informasjon om hvordan lønnen varierer med utdanning, erfaring, alder, lokalisering av arbeidsplassen osv. I denne artikkelen er det ikke plass til å kommentere nærmere alle disse resultatene. Vi skal i stedet nøye oss med å kommentere noen resultater som kan være av særlig betydning for forskjellen mellom kvinner og menn. Dessuten gjør vi oppmerksom på at en bør være særlig varsom ved tolkningen av koeffisientene for bedriftsvariablene (region, bransje, bedriftsstørrelse) i tabell 2. Da det i enkelte grupper er svært få bedrifter, kan de i enkelte tilfelle hovedsakelig gi uttrykk for rene bedriftseffekter.

Lønnsnivået stiger, som vi måtte vente, med stigende utdanning. Det ser ut som om menn får større tillegg enn kvinner for de fleste typer utdanning, men bare for de høyeste utdanningsnivåene er denne forskjellen signifikant på 5%-nivå.

Sammenhengen mellom alder, total yrkeserfaring, bedriftsansiennitet og lønn ser ut til å være nokså forskjellig for kvinner og menn. Disse forskjellene blir drøftet nærmere i neste avsnitt.

I Titlestad og Rødseth (1980) (kap. 4.4) er det gjort rede for en rekke alternative beregninger av relasjonen som bestemmer timelønnen. Alternativene omfatter forskjellige spesifikasjoner av forklaringsvariablene og en forskjellig funksjonsform. Disse alternativene fører ikke til særlige endringer i konklusjonene. Her vil vi bare referere ett interessant resultat. Vi gjorde en beregning der vi tok med sivilstand i tillegg til de andre forklaringsvariablene. Etter denne beregningen får ugifte kvinner gjennomgående kr. 4,11 mindre pr. time enn ugifte menn (alt annet likt), mens gifte kvinner får kr. 4,70 mindre enn ugifte menn. Forskjellen på de to gruppene av kvinner er altså ikke særlig stor. Derimot får gifte menn gjennomgående kr. 5,91 mer enn ugifte menn (alt annet likt).

4. Virkningen av alder, erfaring og bedriftsansiennitet

Av regresjonskoeffisientene er det vanskelig å lese ut hvordan timelønnen varierer med alder, total yrkeserfaring og bedriftsansiennitet. Derfor har vi framstilt disse sammenhengene grafisk i figurene 1, 2 og 3. Lønnstallene gjelder for en funksjonær som tilhører basiskategorien ved regresjonsberegningene. Før en trekker for sterke konklusjoner av figurene bør en være oppmerksom på at det i materialet er en sterk samvariasjon mellom alder og total yrkeserfaring for menn. Samtidig er alderen trolig observert med mindre feil enn yrkeserfaringen. Derfor kan vi for menn ikke være særlig sikre på hvordan lønnen varierer med alder og yrkeserfaring hver for seg.

Vi ser først på hvordan timelønnen varierer med alder for gitt total yrkeserfaring og bedriftsansiennitet. Vi ser da på figur 1.

Den kurven vi får når vi bruker hele datamaterialet, er forholdsvis flat. Best betalt blir funksjonærer som er 42 år gamle. Men forskjellen mellom disse og 15-åringene er ikke beregnet til mer enn kr. 0,60.

Bildet ser ganske anderledes ut når vi bruker beregningene for kvinner og menn hver for seg. Kurven for kvinner blir igjen forholdsvis flat, mens kurven for menn er meget sterkt krummet. Faktisk predikerer regresjonen en negativ grunnlønn for 15 år gamle menn. Siden det er svært få menn under 20 år i utvalget, kan vi ikke ta dette resultatet særlig høytidelig. Det viser vel først og fremst at den kvadratiske tilnærmingen vi har brukt, ikke er god nok til å dekke alle aldersklasser av menn. Det som

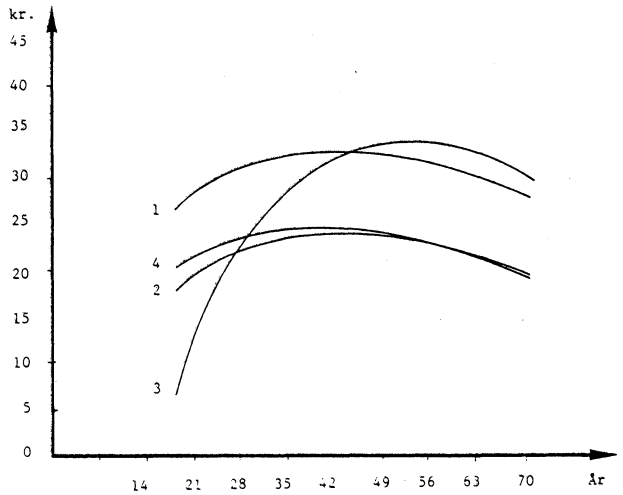

Fig. 1. Sammenhengen mellom alder og timelønn.
1. For menn etter kolonne 1, tab. 2.
2. For kvinner etter kolonne 1.
3. For menn etter kolonne 2.
4. For kvinner etter kolonne 3.

er interessant å legge merke til, er at kurven for menn stiger meget sterkt fra 20 år til toppen blir nådd ved 53 år. Etter beregningene våre stiger timelønnen fra 20 til 53 år med kr. 23,82.

For kvinner er kurven som nevnt flatere, og toppunktet blir nådd tidligere, allerede ved 39 år. Forskjellen fra 20 til 39 år er bare kr. 3,55. De eldste kvinnene får faktisk dårligere betalt enn 20-åringene.

Den forskjellige formen på kurven for kvinner og menn medfører at forskjellen mellom manns- og kvinnelønninger varierer sterkt med alderen. De to kurvene skjærer hverandre mellom 29 og 30 år. Det betyr at kvinner under 30 år gjennomgående får bedre betalt enn menn med samme alder, erfaring, utdanning, osv. Først når de passerer 30 år, begynner mennene å få bedre betalt. Dette gjelder for kvinner og menn som ellers tilhører basiskategoriene (ingen utdanning utover ni år, arbeider i Oslo osv.). Siden menn gjennomgående får større tillegg enn kvinner for utdanning, vil skjæringspunktet mellom manns- og kvinnelønninger for de fleste funksjonærgruppene komme tidligere, og for enkelte grupper vil begynnerlønnen ved den alderen de vanligvis trer inn i arbeidslivet ligge høyest for menn i følge våre beregninger. Nå tør vi ikke legge for stor vekt på kjønnsforskjellene i de yngste aldersgruppene, siden det er så få unge menn i utvalget. Men, alt annet likt, ser det at til å være en meget klar tendens til at *differansen mellom manns- og kvinnelønninger øker med alderen.*

To forklaringer som vi kan gi på forskjellen i kurvene for kvinner og menn, er:

1. Kvinners og menns produktivitet varierer på forskjellig måte med alderen, f.eks. på grunn av at kvinners arbeid i hjemmet varierer sterkere med alderen enn mennenes.

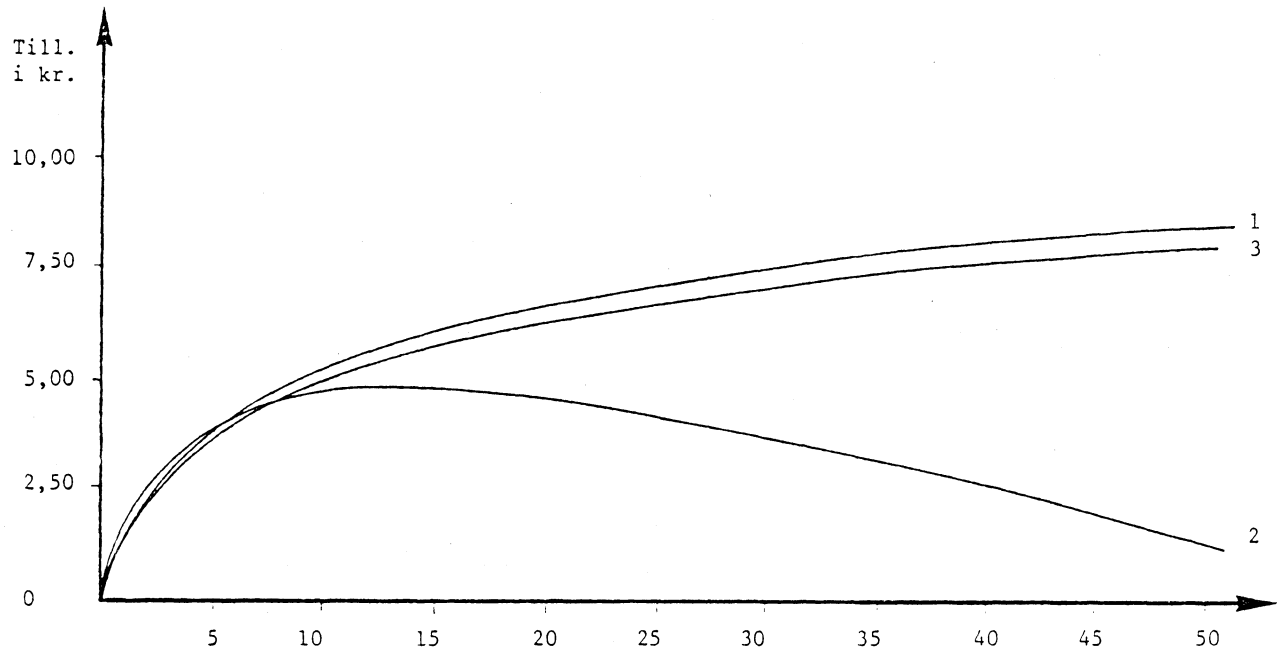

Fig. 2. Sammenhengen mellom yrkeserfaring og timelønn.
1 – etter kolonne 1, tab. 2.
2 – etter kolonne 2.
3 – etter kolonne 3.

2. Kvinner som er vokst opp etter krigen, viser en annen atferd eller får en annen behandling i arbeidslivet enn kvinner som vokste opp før krigen. Det kan igjen skyldes at de yngre er oppdratt til i større grad å ta del i yrkeslivet på like fot med menn, eller at yrkeslivet nå er mer åpent for kvinner enn tidligere.

Hvilken av de to hypotesene som er riktig, har avgjørende betydning for hvordan vi skal vente oss at kjønnsforskjellene i timelønn vil utvikle seg i årene framover. Med flere middelaldrende kvinner i arbeidslivet, vil vi få en utviding av kjønnsforskjellen dersom den første hypotesen er riktig. Ved at de som vokste opp før krigen gradvis vil gå ut av arbeidslivet, vil vi få en utjamning av kjønnsforskjellene (eller kanskje til og med en forskjell andre vegen) ettersom årene går, dersom den andre hypotesen er riktig. Den første forklaringen bygger på en ren alderseffekt, den andre på en årskullseffekt. Siden vi bare har et tverrsnittsmateriale, kan vi ikke skille mellom de to hypotesene.

Vi går nå over til å se på kurvene for bedriftsansiennitet og total yrkeserfaring i fig. 2 og 3. Det viser seg at de kurvene som bygger på hele datamaterialet, og de som bare bygger på kvinner, følger hverandre ganske nøye. Kurvene for bedriftsansiennitet stiger bratt de to første årene og blir så praktisk talt lineære. Kurvene for total yrkeserfaring stiger hele vegen, først meget bratt, og flater så ut. Basert på hele materialet gir 50 års yrkeserfaring et tillegg på kr. 8,43. 22,8% av dette blir oppnådd etter 1 år, 31,4% etter 2 år, 47,0% etter 5 år og 62,3% etter 10 år.

Kurven for bedriftsansiennitet basert på regresjonen for menn alene, har omlag samme form som for kvinner, men ligger på et lavere nivå. Lønnen stiger mindre med ansiennitet for menn enn for kvinner. En forklaring på dette kan være at menn oftere enn kvinner skifter jobb for å få høyere lønn. Menn med lav bedriftsansiennitet vil da ofte være menn som har skiftet jobb fordi de fikk et spesielt godt lønnstilbud. Dette vil tendere til å flate ut kurven for menn. Forklaringen på forskjellen mellom de to kurvene trenger derfor ikke å være at menn og kvinner som blir i samme bedrift, får forskjellige tillegg. Det synes mer rimelig at forskjellen skyldes at kvinner som avanserer gjerne gjør det i samme bedrift, mens menn oftere avanserer ved å skifte bedrift.

Kurven for total yrkeserfaring bygd på regresjonen for menn alene, viser et overraskende forløp. Til å begynne med stiger den raskt og følger kurven for kvinner ganske tett. Men fra ca. 8 år skiller de lag. Kurven for menn når et maksimum ved 14–15 års yrkeserfaring og faller så igjen. Det er vanskelig å finne noen god økonomisk forklaring på dette resultatet. Derimot kan det tenkes at de statistiske problemene som ble antydet tidligere, har ført til at kurven har fått en så uventet form.

Derfor kan det være av interesse å se på de kurvene vi får når både alder og total yrkeserfaring varierer. Det er gjort i figur 4. Siden variasjonen med alder er sterkere enn med erfaring, blir bildet ikke så ulikt det vi fikk ved å se på alder alene. Men når vi tar med erfaring, så stiger lønnen sterkere til å begynne med. Dersom vi sammenligner kvinner og menn som begynner i arbeidslivet når de er 20 år og

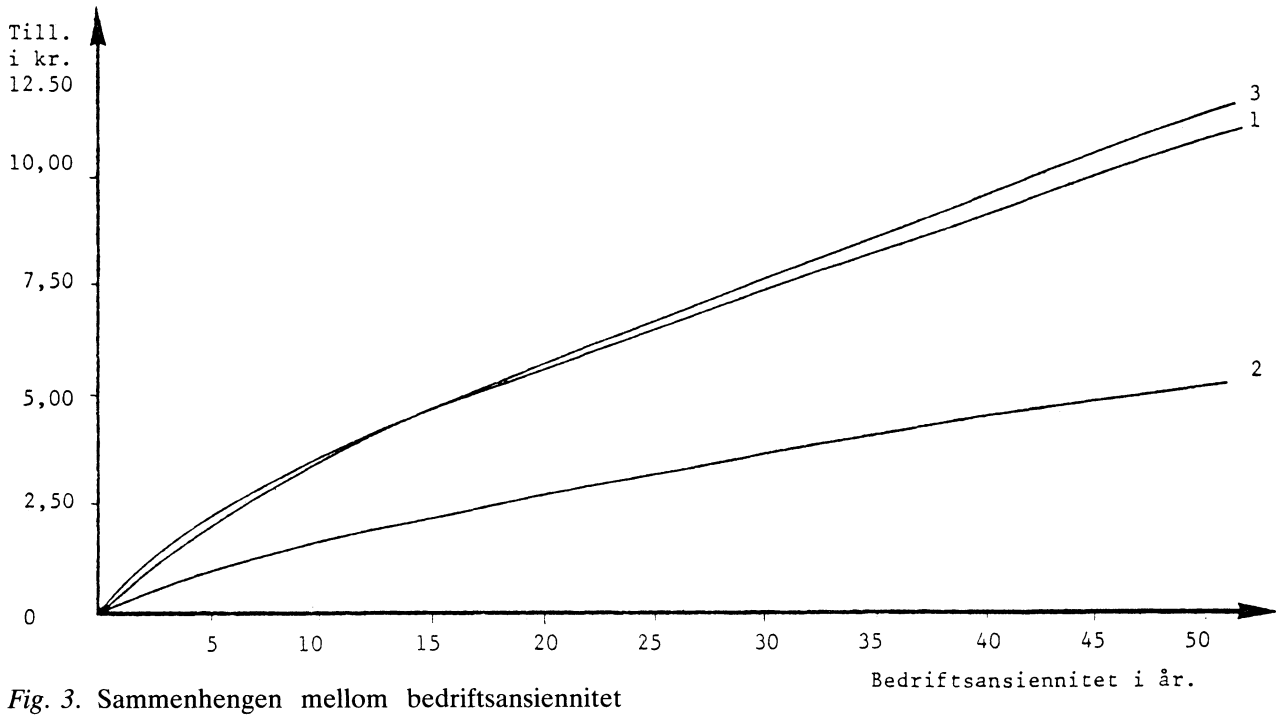

Fig. 3. Sammenhengen mellom bedriftsansiennitet og timelønn.
1, 2, 3 – samme som i fig. 2.

som ellers tilhører basiskategoriene, ser det ut for at kvinnene får best betalt til de er vel 29 år, mennene best betalt deretter. Både blant menn og kvinner var 50-åringene best betalt.

5. Lønn og stilling

For å studere samvariasjonen mellom stilling og lønnsnivå har vi gjort regresjonsberegninger tilsvarende dem i tabell 2, men der også stillingsnivå og arbeidets art er tatt med på høyre side. De enkelte stillingene er klassifisert etter nivå i organisasjonen som direktør, gruppeleder, kvalifisert selvstendig arbeid, kvalifisert rutinearbeid og rutinearbeid. Etter arbeidets art er funksjonærene delt i tekniske funksjonærer, arbeidsledere, kontor-, lager- og butikkfunksjonærer.

Som ventet viser det seg at lønnsnivået stiger med stigende stillingsnivå. I forhold til funksjonærer med enkelt rutinearbeid, har funksjonærer med kvalifisert rutinearbeid knapt 3 kr. mer pr. time, mens funksjonærer med kvalifisert, selvstendig arbeid har ca. 8 kr. mer pr. time. For gruppeledere og direktører har vi beregnet stillingstilleggene til h.h.v. ca 20 kr. og ca. 50 kr. pr. time. For gitt stillingsnivå (og gitt utdanning, alder osv.) ser det ut til at kontorfunksjonærene gjennomgående har høyest lønn, fulgt av butikkfunksjonærene, tekniske funksjonærer, lagerfunksjonærer og arbeidsledere. I disse beregningene, hvor vi har med stillingsnivå og arbeidets art, blir knapt 80% av variasjonen i timelønnen fanget opp av variasjonen i forklaringsvariablene.

Resultatene av disse beregningene må tolkes forsiktig. Det er jo forskjellige funksjonærer som befinner seg på de forskjellige nivåene. Tallene forteller ikke hvor mye den enkelte funksjonæren ville få i tillegg om han/hun avanserte fra et nivå til et annet. Sannsynlig er det f.eks. slik at dersom funksjonærene som i dag har kvalifisert selvstendig arbeid, avanserte til å bli gruppeledere ville de i gjennomsnitt få mindre betalt enn funksjonærer med samme utdanning, alder osv. som fra før av er gruppeledere. Sagt på en annen måte: De funksjonærene som har avansert, er sannsynligvis de samme funksjonærene som ville ha fått relativt høy lønn også på et lavere stillingsnivå.

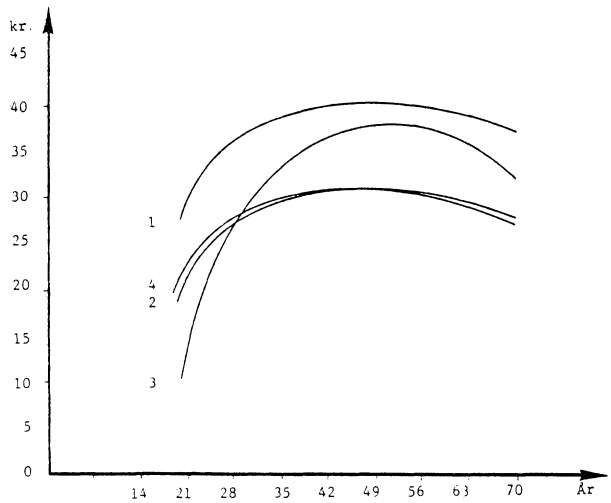

Fig. 4. Sammenhengen mellom alder, yrkeserfaring og timelønn (forutsatt sammenhengende yrkesaktivitet fra fylte 20 år).
1, 2, 3, 4 – samme som for fig. 1.

Når vi tar med stillingsnivå og arbeidets art, blir regresjonskoeffisienten for kjønn redusert fra kr. 9,16 til kr. 5,66. Det betyr at gitt stillingsnivå og arbeidets art tjener kvinnene (alt annet likt) gjennomgående kr. 5,66 mindre enn mennene pr. time. Det finnes imidlertid et annet spørsmål som vi gjerne skulle hatt svar på: Sett at en kvinne og en mann med samme bakgrunn når det gjelder de variablene vi ser på, tar samme type stilling. Hvor mye mer vil mannen da få betalt pr. time? Fordi lønn og stilling blir bestemt sammen og samtidig, kan materialet vårt ikke gi noe svar på dette. Forskjellen på kr. 5,66 er influert av at kvinner og menn faktisk får forskjellige stillinger.

Vi har også forsøkt å se på lønnsforskjeller innenfor samme stilling. Samme stilling må her ikke oppfattes for bokstavelig. Det vi har gjort, er å ta utgangspunkt i statistikkens stillingsgruppering. Først har vi undersøkt lønnsforskjellene innenfor hvert av de fire stillingsnivåene: Gruppeledere, kvalifisert selvstendig arbeid, kvalifisert rutinearbeid og rutinearbeid. Deretter har vi sett på forskjellen innenfor hver av 10 ulike stillingsgrupper (av typen «kontor, kvalifisert rutinearbeid», «Teknisk, kvalifisert selvstendig arbeid»). Til slutt har vi sett på forskjellene innenfor 10 «enkeltstillinger» (av typen «Kasserer», «Bokholder», «Ingeniør»). Når vi ikke har studert flere grupper, henger det sammen med at vi i de andre gruppene hadde for få observasjoner.

Beregningene kan oppfattes som et forsøk på å finne ut om alle lønnsforskjeller mellom kvinner og menn henger direkte sammen med forskjeller i stillingsplasseringen. Vi ønsker å finne ut om kvinner og menn i samme stilling, og med samme verdier for de variablene som forklarer lønnsnivået, får samme lønn. Svaret ser ut til å være at det gjør de ikke. For alle stillingsnivå, alle stillingsgrupper og alle enkeltstillinger som vi har undersøkt, tjener menn gjennomgående mer enn kvinner (alt annet likt). I kroner og øre stiger mannstillegget med stigende stillingsnivå. Blant stillingsgruppene er forskjellen mellom kjønnene størst for kontorfunksjonærer som er gruppeledere (kr. 7,51) og minst for butikkfunksjonærer med rutinearbeid (kr. 0,47). Et uveid gjennomsnitt av kjønnsforskjellene i de 10 stillingsgruppene er kr. 3,91. Blant enkeltstillingene er forskjellen størst for ingeniører (kr. 12,15) og minst for ekspeditører (kr. 0,47). Et uveid gjennomsnitt av kjønnsforskjellene for de 10 enkeltstillingene er kr. 5,15. Gjennomgående er nok forskjellen mellom kvinner og menn mindre når vi ser på en bestemt stilling enn når vi ser på hele materialet under ett. Men det er ikke noen entydig tendens til at kjønnsforskjellene avtar etterhvert som vi gjør stillingsinndelingen finere.

6. Stillingsfordelingen er kjønnsbestemt

Som vi flere ganger har vært inne på, er det de samme variablene som bestemmer både lønn og stilling. Vi har forsøkt å se nærmere på hvordan sammenhengen mellom kjønn og stillingsfordeling er i materialet.

Så mange forklaringsvariable og så mange stillingskategorier som vi har med, sier det seg selv at en fullstendig analyse er vanskelig å gjennomføre. Vi har gjort en fullstendig kryssgruppering av materialet etter alder, utdanning og total yrkeserfaring. For alle kategorier der vi hadde minst 10 menn og minst 10 kvinner, har vi sammenlignet fordelingene på stillingsnivå for de to kjønnene. I alt fant vi 18 slike grupper. I alle gruppene ligger mennene høyere på stillingsskalaen enn kvinnene. Forskjellen er til dels meget slående. Vi tar som eksempel gruppen som ikke har skolegang utover 9 år, som er 40–49 år gamle og som har 20–29 års total yrkeserfaring. (Se tabell 3, del A.) Blant kvinnene i denne gruppen hadde 3,2% kvalifisert selvstendig arbeid, mens ingen befant seg på høyere stillingsnivåer. Blant mennene hadde samtlige kvalifisert selvstendig arbeid eller høyere stillinger. En hypotese om at stillingsfordelingen er uavhengig av kjønn kunne forkastes på 1% signifikansnivå for 16 av de 18 gruppene vi har sammenliknet. De to unntakene var personer med høyere utdanning, med 3–5 års total yrkeserfaring som var 25–29 år gamle og personer med 11 års almenutdanning, litt yrkesutdanning, 6–9 års total yrkeserfaring og som var 25–29 år gamle. For begge disse gruppene er forskjellen i stillingsfordelingen mellom kjønnene forholdsvis liten. Men selv om disse gruppene omfatter relativt unge funksjonærer, kunne vi ikke finne noen helt entydig tendens til at ulikheten i stillingsfordeling øker med alderen. Derimot flytter selvsagt tyngdepunktet på stillingsskalaen seg oppover med økende alder for begge kjønn.

For å få et mer samlet uttrykk for kjønnsforskjellene i stillingsplasseringen har vi gjort en standardberegning. I de 10 gruppene var det i alt 1 240 funksjonærer, 406 menn og 834 kvinner. Tabell 3, del D, viser hvordan disse var fordelt på stillingsnivå. Som vi ser, er forskjellen i fordelingene for kvinner og menn ganske stor. En del av forskjellen kan skyldes at kvinner og menn var ulikt fordelt på de 18 gruppene, dvs. ulikt fordelt med hensyn på alder, utdanning og total yrkeserfaring. Sett at kvinner og menn var likt fordelt på de 18 gruppene, men at fordelingen av kvinner og menn på stillingsnivå innenfor hver av gruppene var den samme som i vårt materiale. Hvordan ville da stillingsfordelingen alt i alt se ut? Et svar på dette spørsmålet får vi i tabell 3, del C. Vi har der gått ut fra at både menn og kvinner fordeler seg på de 18 gruppene på samme måte som totalt antall funksjonærer gjør det i materialet vårt.

Tabell 3 viser nokså klart at en utjamning mellom kvinnelige og mannlige funksjonærer når det gjelder alder, utdanning og total yrkeserfaring, vil ha liten virkning på forskjellen mellom kjønnene i stillingsfordeling. Når vi gir kvinner og menn samme verdier

Tabell 3. *Mannlige og kvinnelige funksjonærer på stillingsnivå %.*

Gruppe	A. Funksjonærer uten skolegang utover 9 år, 40–49 år med 20–29 års total yrkeserf.		B. Funksjonærer med høyere utdanning, 25–29 år, med 3–5 års total yrkeserf.		C. Standard-beregning		D. Alle 1240 funksjonærene i de 18 gruppene		E. Hele utvalget.	
Stillingsnivå	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Direktør					0,5	0,0	0,5	0,0	2,9	0,0
Gruppeleder	36,4		27,5	20,0	13,5	1,7	15,3	1,2	30,5	0,8
Kval. selvstendig	63,6	3,2	42,5	40,0	52,6	10,9	56,2	9,3	42,4	7,0
Kval. ruting		22,6	30,0	40,0	23,9	39,9	20,4	39,8	16,8	30,2
Rutine		74,2			9,6	47,5	7,6	49,6	7,3	61,9
Sum	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antall funksj.	11	31	40	10	–	–	406	834	1402	3270

av de tre forklaringsvariablene, er fortsatt 67% av mennene på de tre høyeste stillingsnivåene, mens 87% av kvinnene befinner seg på de to laveste nivåene.

Et visst forbehold er her på sin plass. Ved å sammenligne kolonnene D og E ser vi at stillingsfordelingen for de funksjonærene som tilhører en av de 18 gruppene avviker en god del fra stillingsfordelingen når vi ser hele utvalget under ett. Avviket går i motsatt retning for de to kjønn, slik at når vi ser hele utvalget under ett, er kjønnsforskjellen enda større enn når vi bare tar med de 18 gruppene. For en del skyldes dette åpenbart at menn med høyere utdannelse og lang yrkeserfaring ikke er kommet med i de 18 gruppene. På grunn av slike forhold er det mulig at en utjamning i utdanning, alder og erfaring vil gi noe større utjamning av stillingsfordelingen enn det vi fikk inntrykk av over. Men vi har i alle fall vist at selv med en fullstendig lik fordeling når det gjelder utdanning, alder og erfaring, vil det være meget langt igjen til likhet i stillingsfordelingen.

7. Diskriminering?

Vi har funnet ut at selv om vi korrigerer for en del av de viktigste faktorene som skaper forskjeller mellom menn, gjenstår det store forskjeller i både timelønn og stillingsplassering, som i vår analyse må tilskrives kjønn direkte. Resultatene er i samsvar med undersøkelser av lønnsforholdene for andre grupper, jfr. undersøkelsen av Møglestue og Sletten (1977) for norske funksjonærer i bank, forsikring og Staten fra 1976 og undersøkelser av Siv Gustafsson (1976 og 1978) av svenske funksjonærer i private bedrifter. Spørsmålet som mange stiller, er om vi dermed har påvist at det pågår kjønnsdiskriminering i det norske arbeidsmarkedet.

De forskjellene vi finner kan være resultat av valg foretatt av både arbeidsgivere og arbeidstakere. Det kan være slik at kvinnene systematisk søker seg til jobber som synes å være mindre krevende og dermed er dårligere betalt. En slik atferd er ikke urimelig tatt i betraktning at kvinnene gjennomgående gjør en større innsats i hjemmearbeid, og derfor i mindre grad kan satse på jobben. Kvinnenes tradisjonelle rolle i familien medfører ofte at de i forhold til mennene er mindre mobile i arbeidsmarkedet. Mennene vil altså i større grad være i stand til å utnytte de beste arbeidstilbudene som finnes i markedet. Kvinner og menn kan også ha forskjellige holdninger til det å ta ledende stillinger. I prinsippet kan det tenkes at slike faktorer som har med arbeidstakernes egen atferd å gjøre alene forklarer hele den forskjellen som vi har måttet tilskrive kjønn. I så fall kan en ikke snakke om at arbeidsgiverne driver diskriminering på grunnlag av kjønn.

Resultatene våre kan på den andre siden heller ikke motbevise at en slik forskjellsbehandling fra arbeidsgivernes side foregår. En nærliggende forklaring på en slik diskriminering er i så fall at kvinner og menn ikke er like produktive. I utgangspunktet kan det være vanskelig å forstå at bedrifter som må konkurrere både om arbeidskraften og i produktmarkedene over lengre tid skal kunne betale forskjellig lønn til arbeidstakere som er like produktive. Bedrifter som betaler menn mer enn like produktive kvinner, burde i følge tradisjonell markedsteori før eller siden bli slått ut i konkurransen. I senere år er det gjort mange forsøk på å forklare at så likevel ikke vil skje. For en diskusjon av en del slike forsøk viser vi til Rødseth og Titlestad (1978). Noen stikkord i diskusjonen har vært monoposonistisk atferd, «mislike» diskriminering og statistisk diskriminering.

REFERANSER

Gustafsson, Siv: «*Lönebildning och lönestruktur inom den statliga sektorn*». IUI, Stockholm, 1976.

Gustafsson, Siv: «Löneskillnaderna mellan män och kvinnor – en ekonometrisk analys», *Statistisk tidsskrift*, nr. 3, 1978.

Møglestue, Idar og Turid Sletten: «Lønnsforholdene for ansatte i bank, forsikring og statstjeneste». *Artikler fra Statistisk Sentralbyrå*, nr. 104, Oslo, 1977.

Rødseth, Asbjørn og Kristin D. Titlestad: «Kvinner i industrien. Forprosjektrapport». *Arbeidsrapport* nr. 14. IØI, Bergen, 1978.

Titlestad, Kristin D. og Asbjørn Rødseth: «Lønn, stilling og kjønn. En statistisk undersøkelse av funksjonærer i industrien», *Arbeidsrapport* nr. 36, IØI, Bergen, 1980.

asplan

Asplan • Institutt for samfunnsplanlegging
Sandvika • Stavanger • Bergen • Trondheim • Bodø • Lillehammer • Kristiansand S. • Tønsberg • Molde

Asplan, Institutt for samfunnsplanlegging er en selveiende institusjon med 150 medarbeidere ved kontorer i Sandvika, Lillehammer, Tønsberg, Langesund, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Molde, Trondheim og Bodø. Vi arbeider for kommunale, fylkeskommunale, statlige og andre offentlige organer samt private. Oppgavene omfatter byggprosjektering, planlegging av arealbruk, transport, kommunalteknisk anlegg, økonomiske analyser og konsekvensanalyser.

I Stavanger har vi et fullt utbygd avdelingskontor med 35 ansatte.

TIL VÅRT KONTOR SØKER VI:

Samfunnsplanlegger – økonom

– med høyere økonomisk eller teknisk utdannelse
med interesse for bruk av EDB til modellorientert analysearbeid.

Vi legger vekt på evne til å behandle varierende og sammensatte problemstillinger. Samarbeidsevne og klar muntlig og skriftlig fremstillingsmåte er viktige egenskaper. Kjennskap til offentlig forvaltning er ønskelig. Asplan har gått til anskaffelse av HD 100 CE-maskin.

Vi kan tilby et inspirerende tverrfaglig miljø, og er interessert i såvel nyutdannede som erfarne medarbeidere.

Nærmere opplysninger kan fås hos ark. MNAL Per Grimnes – tlf. 04-53 00 80.

Skriftlig søknad sendes til
ASPLAN AS,
Sandvigå 24, 4000 Stavanger
innen 30. oktober.

NORDISK SYMPOSIUM I ANVENDT STATISTIK, KØBENHAVN 27.–28. JANUAR 1982

Den 27.–28. Januar 1982 holdes Nordisk Symposium i Anvendt Statistik ved Danmarks Tekniske Højskole, Lyngby, København.

Det har tverrfaglig program. Ved årets symposium legges det vekt på tidsrekkeanalyser og statistiske metoders anvendelse i biometri, men også andre felter er velkomne.

Manuskripter til 45 minutters foredrag sendes innen *1. november 1981* til sekretariatet, A4 ark skrevet innenfor 24 × 16,5 cm. Proceedings volume foreligger ved symposiets begynnelse. Rekvirer Proceedings 1981 for å se publikasjonsstilen.

Nordisk Forskersymposium kan gi støtte til dekning av reiseutgifter, fortrinnsvis til foredragsholdere. Søknad sendes til symposiesekretariatet.

Sekretariat: Nete Pind, NEUCC, Danmarks Tekniske Højskole, Bygning 302, DK-2800 Lyngby, Danmark, tlf. 095.45.2.88.12.77.

BOKANMELDELSER

CARSTEN SMITH:
Bankrett og statsstyre
Universitetsforlaget, Oslo 1980
613 sider + 13 sider notehenvisninger
kr. 260,–.

Den siste tilvekst til professor Carsten Smiths forfatterskap er en bred fremstilling av de fleste sentrale offentligrettslige områder innenfor bank- og pengeretten. Boken spenner over et vidt felt, fra bankenes organisasjonsform over forholdet mellom bankene og statsmyndighetene, til fastsettelsen av valutakursen og betraktninger om relasjonen mellom rett og økonomi. Forfatteren har vært en aktiv deltager i utformningen av ny lovgivning innenfor penge- og kredittfeltet, bl.a. gjennom offentlige utredningskomitéer, som f.eks. endringene i forbindelse med banklovgivningen (bankdemokratiseringen), rente ved forsinket betaling (morarente) og senest i utvalget for revisjon av penge- og sentralbanklovgivningen (Ryssdal-komitéen). Innstillingen fra sistnevnte utredningskomité vil ventelig foreligge innen utgangen av året.

Store deler av boken bygger på Smiths forelesninger i spesialfaget bank- og pengerett ved Universitetet i Oslo. Dette stoff er tidligere publisert i Institutt for privatrett stensilserie nr. 62 (1979), under tittelen Kredittliv og rettsteori. Den foreliggende bok er en videre bearbeidelse av materialet, samt en utvidelse på enkelte punkter til sentralt tilgrensende rettsstoff, f.eks. drøftelsene i forbindelse med grunnlovens § 105 når det gjelder den såkalte bankdemokratiseringen. Også en interessant historikk om utviklingen av norsk bank- og pengerett er tatt med. Nokså utførlig er omtalen om den pengepolitiske debatt i forrige århundre og statsrettspraksis i mellomkrigstiden.

Bank- og pengerett er et forholdsvis nytt spesialfag ved Universitetet i Oslo. Det har vært undervisning i faget fra 1966. Carsten Smith har vært hovedansvarlig for fagets oppbygging og den struktur faget nå har. Under overskriften «En ny rettsdisiplin» angir Smith fagets område slik (s. 29):

> «Bank- og pengeretten omhandler en rettslig regulering av bank- og pengevesenet i samfunnet. Dette fagområde bør omfatte både den offentligrettslige regulering av penge- og kredittpolitikken og den privatrettslige regulering av penge- og kredittkontraktene. Det ville således gå på tvers av den tradisjonelle hovedinndeling av rettssystemet i offentlig og privat rett.
> Faget har derved en spennvidde som rekker fra grunnleggende spørsmål innenfor statsforfatningsretten og forvaltningsretten i den mest finmaskede del av vår kontraktsrett.»

I den foreliggende bok har Carsten Smith konsentrert stoffet om de offentligrettslige regler. Fagets privatrettslige sider er drøftet av Carsten Smith i en rekke andre, tidligere publiserte arbeider.

Av spesiell stor interesse for denne anmelder har vært Carsten Smiths drøftelse av sentralbankens stilling, de kredittpolitiske virkemidler og fastsettelsen av valutakursen. Vår penge- og sentralbanklovgivning (først og fremst lov om pengevesenet av 1875 – med senere tilleggslover, og lov om Norges Bank av 1892) preges sterkt av at denne lovgivning ikke i tilstrekkelig grad er bragt i samsvar med den økonomiske utvikling og etterkrigstidens behov for økonomisk-politiske virkemidler. I et slikt perspektiv må man vurdere rettstilstanden når det gjelder regjeringens eventuelle instruksjonsadgang overfor Norges Bank.

Sentralbankens forvaltningsrettslige stilling på kredittlovens og valutalovens område er utvilsom: Norges Bank er her et eksekutivorgan – rett nok med en særegen rådgiverrolle etter kredittlovens § 3 – som fullt ut handler på departementets (regjeringens) vegne og er således underlagt instruksjonsmyndighet. Men spørsmålet kan reises i forhold til det som har vært kalt sentralbankens «eget» kompetanseområde. De viktigste virkemidler i praksis er her bankenes lånemuligheter i sentralbanken og den noe særegne form for markedsoperasjoner Norges Bank de senere år har benyttet seg av (markedspapiret). Tradisjonelt hører også diskontofastsettelsen med her. Men gjennom regjeringens ønske om innflytelse i rentepolitikken, har denne rentesats ikke den samme betydning som under det tradisjonelle gullstandardregime diskontosatsen pengepolitisk tilhører.

I og for seg har spørsmålet om instruksjonsmyndighet to sider: dels om regjeringen etter gjeldende rett må sies å ha en slik myndighet, og dels om en instruksjonsmyndighet for regjeringen i forhold til sentralbanken er ønskelig, slik at den fremtidige lovgivning bør innrettes på dette. Det er ingen alminnelig enighet om noen av disse spørsmål. På den ene side er det reist tvil om noen slik instruksjonsmyndighet foreligger etter gjeldende rett, men også om en instruksjonsmyndighet i det hele tatt er ønskelig ut fra en bredere samfunnsmessig vurdering. (Se f.eks. innlegg fra formannen og nestformannen i bankens direksjon, henholdsvis Penger og kreditt nr. 3 1979 og nr. 3 1980). På den annen side hevder professor Torstein Eckhoff i sin fremstilling av forvaltningsretten, at regjeringen har en alminnelig instruksjonsmyndighet overfor Norges Bank, og at dette også er den rettspolitisk sett riktige løsning. Carsten Smith selv inntar et mellomstandpunkt ved at han synes det er tvilsomt om noen slik instruksjonsmyndighet kan sies å foreligge etter gjeldende rett. Han skriver om dette (s. 190):

«Selv har jeg gitt uttrykk for at man antakelig fremdeles må bygge på lovens (dvs. loven om Norges Banks) system hvis spørsmålet stilles som et rent spørsmål om gjeldende rett. Dette vil innebære at Norges Bank fremdeles kan bruke sine lovbestemte virkemidler uavhengig av regjeringens samtykke . . .»

Smith fremhever imidlertid at spørsmålet er tvilsomt – «og vil som tiden går stadig sterkere understreke denne reservasjon».

Smith anser det derimot som ønskelig at regjeringen bør ha en instruksjonsmyndighet i forhold til Norges Bank. Bare på denne måte vil det være politisk mulig å tillegge sentralbanken tilstrekkelig vide fullmakter (s. 210). Smiths målsetting er ikke å bringe sentralbanken i noe avhengighetsforhold til regjeringen, men snarere å tilrettelegge grunnlaget for en videreutvikling av sentralbankens status i den økonomiske politikk. Denne anmelder finner det ikke vanskelig å slutte seg til professor Smiths vurderinger om hvordan forholdet mellom sentralbanken og regjeringen prinsipielt bør ordnes. Ønsker man å styrke sentralbankens stilling, er det urealistisk å arbeide for endringer av maktforholdet i pengepolitikken, slik at Norges Bank formelt kan komme til å få det avgjørende ord i tilfelle av motstrid på dette område mellom sentralbank og regjering. Dette må gjelde ikke bare fastsettelsen av regelverk og politiske mål for pengepolitikken, men også i den løpende pengepolitiske styring. Under enhver omstendighet har Norges Bank i praksis en betydelig grad av reell avgjørelsesfrihet. Men at sentralbanken har vikeplikt der regjeringen insisterer, ligger innebygget i vårt politiske system.

Det blir et viktig spørsmål for sentralbankens fremtidige stilling å diskutere kriterier for en slik vikeplikt. På dette punkt kan tenkes prosedyrer som f.eks. varierer fra at Finansdepartementet er delegert instruksjonsmyndigheten, til regler om et stortingsflertall for en proposisjon om adgang for regjeringen til å benytte instruksjonsretten. På grunn av pengepolitikkens raskt skiftende karakter, er det mulig at en eventuell stortingsbehandling vil måtte skje i etterhånd. Men regjeringen vil i alle fall ha det parlamentariske ansvar for bruk av instruksjonsmyndigheten.

Sentralbankens fremste påvirkningsmulighet bør ikke ligge i formelle regler om rett til å avskjære eller avgrense virkningene av regjeringens økonomiske tiltak, men i sentralbankens egen evne til å gi fornuftige regjeringsråd, og gi rådene i en slik form at de blir kjent og offentlig debattert. Sentralbankens stilling vil også kunne styrkes ved at politikere og massemedia bringes til større innsikt om pengepolitikkens plass og sentralbankens rolle i den økonomiske politikk.

Smiths drøftelse av de kredittpolitiske virkemidler baserer seg på penge- og kredittloven av 1965, som er den sentrale rettskilde for den moderne pengepolitiske styring. Det er lagt vekt på å gi en generell fremstilling, noe som er forståelig, siden regelverket som knytter seg til loven, gjennomgår hyppige endringer. Et generelt problem i forbindelse med den bruk som er gjort av penge- og kredittloven siden den første gang ble tatt i bruk i 1967, er at lovens beredskapskarakter langt på vei er ute av funksjon. Etter mitt skjønn har den vedvarende og markerte bruk av reservekrav og plasseringsplikt ført til en alminnelig likviditetsbinding som sementerer kredittmarkedet slik at betydningen av andre virkemidler, først og fremst likviditetslånordningen i Norges Bank, er sterkt aksentuert. Låneordningen i sentralbanken – som innebærer at bankene finansierer sitt kortsiktige likviditetsbehov gjennom denne kredittfasilitet – oppfyller i dag prinsipielt den funksjon primærreservekravet skulle ha på kredittmarkedet. Når Carsten Smith bare sporadisk omtaler låneordningen i sin drøftelse av virkemidlene, gir dette et noe ufullstendig bilde av myndighetenes muligheter i likviditetsreguleringen. Men dernest kommer flere sentrale forvaltningsrettslige spørsmål i bakgrunnen. Både legalitetsprinsippet (dvs. at myndighetene må ha lovhjemmel for tvangsinngrep) og generelle prinsipper om god forvaltningsskikk reiser interessante problemstillinger om grensene for Norges Banks tiltak i forhold til kredittinstitusjonene på dette felt. Jeg kan heller ikke se at Carsten Smith i særlig grad kommer inn på den senere tids bruk av markedspapir og såkalte swapavtaler i likviditetsregulerende øyemed i fremstillingen av virkemidlene. Også her synes jeg en tilsvarende innvending kan gjøres.

Det område innenfor pengeretten som kanskje fremfor noe viser hvordan rettsreglene har mistet kontakt med den økonomiske utvikling gjelder kronens internasjonale verdi, dvs. fastsettelsen av valutakursen. I rettslig henseende lever kurspolitikken fortsatt i en gullstandard – rett nok suspendert (1931). Etterkrigstidens kursregimer er ikke gjenspeilet i noen del av den offentligrettslige lovgivning innenfor pengeretten. Smith argumenterer med overbevisning for at Stortinget bør spille en langt mer aktiv rolle i forbindelse med valutakurspolitikken enn hva tilfellet er i dag. Den politiske diskusjon om en eventuell tilslutning til EF-landenes valutariske samarbeid (EMS) i 1978 gir interessante synspunkter på den statsrettslige kompetansefordeling i valutapolitikken. Fra opposisjonens side i Stortinget ble det fremmet krav om at spørsmålet om Norge skulle delta i et internasjonalt forpliktende valutasamarbeid av regjeringen måtte forelegges Stortinget. Bl.a. gjennom statsministerens innlegg i Stortinget og på annen måte ble det klart at regjeringen, eventuelt sammen med Norges Bank, mente seg berettiget til å treffe beslutningen, uten at Stortinget nødvendigvis ble gitt anledning til f.eks. å votere over saken. Etter press fra opposisjonen i Stortinget ble spørsmålet om en tilslutning til EMS forelagt det

samlede Storting, men først etter at det faktisk var truffet vedtak om at Norge inntil videre skulle stå utenfor EF-samarbeidet. Det er grunn til å tro – og det ble hevdet i stortingsdebatten – at kritikken mot den prosedyre regjeringen hadde valgt ville ha vært sterkere, dersom regjeringen hadde truffet et vedtak om en form for norsk tilslutning til valutasamarbeidet. Smiths eget standpunkt til saken oppsummerer han slik (s. 576):

> «Stortinget bør godkjenne valg av valutakursordning dersom den påfører oss internasjonale forpliktelser. Men regjeringen bør innenfor den enkelte ordning kunne treffe vedtak om endring av verdinivået for kronen. Denne myndighet bør som omhandlet ligge hos Kongen i statsråd under vanlig parlamentarisk kontroll. Selve kroneverdien til enhver tid bør følgelig ut av lovverket. Dette er en ordning som er alminnelig i rettssammenliknende perspektiv. Regjeringen bør likeledes kunne treffe vedtak om endring av beregningsmåten for kroneverdien innenfor rammen av den valgte kursordning.»

Dersom et valutakurssamarbeid medfører at Norge slutter seg til et internasjonalt avtaleverk, bør dette standpunkt følge av grunnlovens § 26 om at traktater av viktighet ikke blir gyldige før Stortinget har gitt sitt samtykke. Et kursregime som ikke bygger på en slik avtale (som f.eks. vårt nåværende kurvsystem), bør avgjøres av Stortinget på grunnlag av Stortingets ansvar for å føre oppsikt med pengevesenet – jfr. grunnlovens § 75 c.

Når det for øvrig gjelder utenriksøkonomien kunne man ha ønsket seg et avsnitt om norsk valutaregulering – det andre sentrale element i valutapolitikken ved siden av kurspolitikken. Reguleringen skjer med hjemmel i lov om valutaregulering av 14. juli 1950. Også på dette felt har den økonomiske utvikling generelt og spesielt i Norge, gjort en gjennomtenkning av lovgivningen aktuell. Finansdepartementet har tatt skritt i denne retning ved at det er nedsatt en interdepartemental arbeidsgruppe, som skal vurdere spørsmålet om en bred lovrevisjon. Valutareguleringen har klar betydning for den interne likviditetsregulering, men har også sterke næringspolitiske innslag. I den utstrekning valutareguleringen forsterker den innenlandske likviditetspolitikk, er reguleringen en integrert del av norsk pengerett. I denne sammenheng vil også Norges internasjonale forpliktelser til fortsatt liberalisering av betalings- og kapitaltransaksjoner gjennom OECD-samarbeidet komme inn.

Generelt bærer Carsten Smiths fremstilling i noen grad preg av å være blitt til over tid og i ulike sammenhenger. Noen egentlig systematisk fremstilling av den offentlige rett i bank- og pengesektoren kan man neppe si boken representerer. Noteapparatet er mangelfullt utbygget og fremstillingen mangler dessuten indeks og litteraturliste. Det kan dessuten virke som om fremstillingen på flere punkter kunne vært strammet noe til.

Carsten Smiths bok er imidlertid den første omfattende fremstilling på dette, nokså forsømte, område innenfor rettsvitenskapen. Det er lett å anbefale boken – til selektiv lesning – for alle som er interessert i de offentligrettslige aspekter ved reguleringen av bank- og pengevesenet.

Per Christiansen

FRITZ HODNE:

Norges økonomiske historie 1815–1970.
J.W. Cappelen Forlag A/s 1981,
618 sider. Pris kr. 178.– hft.

Ifølge forordet har Fritz Hodnes hovedsiktemål vært å lage en grunnbok i norsk økonomisk historie for studenter på universitetsnivå. I tillegg har det vært meningen å anvende en eller flere såkalte «dualistiske» vekstmodeller, dels for å organisere den store stoffmengden av forskningsresultater, dels for å teste noen av disse modellenes prediksjoner mot norske data.

Grovt sett går slike resonnementer ut på å dele økonomien opp i to sektorer der hver sektor er karakterisert ved tildels svært forskjellig tekniske og økonomiske atferdsmønstre. Økonomiske vekstprosesser for den samlete økonomien er et resultat av interaksjonen mellom de to sektorene. I den opprinnelige dualmodellen til Arthur W. Lewis av 1954 ble det skilt mellom en tradisjonell jordbrukssektor drevet som undersysselsatte familiebruk der det ikke foretas investeringer og der arbeidskraften «lønnes» etter gjennomsnittsproduktiviteten, og en moderne industrisektor der arbeid lønnes etter sin grenseproduktivitet og kapitalistene investerer hele profitten. Den reinvesterte profitten gir dynamikken i modellen. Anvendelsesområdet for analysen har primært vært u-land.

Det går imidlertid an å dele en økonomi i to sektorer etter kriterier som passer bedre for vestlige industrialiserte land. Her har det også vokst fram en litteratur som har hatt u-landsmodeller som forbilde. Hodne refererer spesielt til et arbeid av John Cornwall, *Modern Capitalism*, men nevner både N. Kaldor og C. Kindleberger som pionerer på dette feltet. Disse dual-økonomimodellene er naturlig nok forskjellig fra modeller av Lewis-typen.

Hodne gir en uklar presentasjon av de forskjellige typene dualistiske modeller i introduksjonskapitlet. Dette er skuffende fordi Hodne tidligere har gitt en ganske klar framstilling av dem i *Historisk Tidsskrift* (Nr. 4, 1979). I læreboka her blir han for knapp. Verre er at han ikke gir klar beskjed om han vil bruke en Lewis-modell eller Cornwall-modell, eventuelt for hvilken tidsperiode han akter å bruke den

ene eller den andre. Ofte virker det som han nokså vilkårlig svitsjer fra den ene til den andre modellen uten noen diskusjon. En brukbar løsning hadde kanskje vært å bruke Lewis-modellen på perioden 1850–1914 og Cornwall-modellen for perioden 1945–1970.

Uklarheten m.h.t. modellvalg henger sammen med det jeg oppfatter som hovedsvakheten i Hodnes egen gjennomføring av opplegget: at han ikke bruker modellene mer. De blir mer fotnoter til observasjoner enn bærende organisasjonsprinsipper i hans framstilling av norsk økonomisk historie.

I praksis blir boka isteden organisert rundt en mer ustrukturert ide om at økonomisk vekst i Norge kan forklares ut fra landets eksportvekst. I den grad eksportveksten forklares ved norske økonomiske faktorer legger Hodne hovedvekten på entreprenører som finner fram til nye markedsmuligheter i utlandet eller kommersiell utnyttelse av tekniske innovasjoner. En stor del av boka er følgelig viet en nokså mikroorientert beskrivelse av eksportnæringenes struktur og deres tekniske nyvinninger.

Tidsmessig er tyngdepunktet i boka industrialiseringsperioden 1850–1914 som har fått mer enn halvparten av sidetallet. Hodnes framstilling er ellers nokså deskriptiv og mikroorientert med et vell av interessante opplysninger. Derimot er det forholdsvis lite systematisk diskusjon av makroøkonomiske problemer og av endringer i økonomiske institusjoner.

Til å være utgitt på et norsk forlag har *Norges økonomiske historie 1815–1970* fått et usedvanlig nyttig stikkordregister. Hodne har også fått anledning til å utstyre den med fyldige litteraturhenvisninger. Arbeidsinnsatsen Hodne har nedlagt i dette så vel som i det øvrige av boka virker imponerende. Jeg tror også at arbeidet hans vil vise seg å være nyttig som et referanseverk, som en kjempelang «survey»-artikkel over den forskning som har funnet sted om norsk økonomisk historie fra perioden. Uten selv å ha prøvd den i en undervisningssituasjon, er jeg imidlertid mer skeptisk til den som lærebok. Istedenfor å forklare vanskelige problem og gjøre dem enklere gjør Hodne dem ofte helt uforståelige. Særlig gjelder dette når han kommer inn på pengepolitikk. Uten bakgrunnskunnskaper blir hans framstilling av pengepolitikken 1814–1818 komplett uforståelig. De dårlige forklaringene virker påfallende ettersom boka i følge forordet er basert på flere års forelesninger. Her må Hodne kanskje dele noe av «skylda» med sine studenter. Det er vanskelig å lage gode lærebøker, blant annet fordi norske studenter ofte er for «snille» og ikke sier i fra når det er noe de er uenige i eller ikke forstår.

Forlaget har vel litt av ansvaret for at språkføringen hyppig blir vag og svulstig. For å ta et eksempel; uten først å forklare hva vekselrytteri gikk ut på skriver Hodne: «Vekselrytteri var en møllestein rundt handelsstanden på linje med teigblanding i det gamle jordbruket, det ga individet fellesskapets beskyttelse, men det premierte ikke dristighet, det straffet ikke dovenskap eller snuskeri. Altså var det uegnet i en tid da omsetningen fant nye veier, handelen økte og vareutvalget ble rikere. Innovasjon på området ville trolig premieres» (s. 388). Informasjonsinnholdet i dette avsnittet, som i mange andre, er mildest talt uklart.

Gjennom boka skinner en konservativ politisk overbevisning som på en del punkter gir Hodnes framstilling mer karakter av meningsytring enn analyse av de historiske prosessene han har tatt for seg.

Jens Chr. Andvig

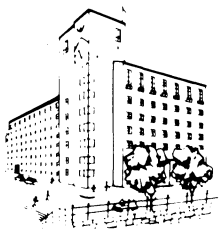

Norges Rederforbund og Skibsfartens Arbeidsgiverforening er søsterorganisasjoner som arbeider h.h.v. med nærings- og arbeidsgiverspørsmål for den utenriksgående skipsfart. Organisasjonene har felles administrasjon med Norsk Offshoreforening, som er en nærings- og arbeidsgiverorganisasjon for mobile borefartøyer. Administrasjonen beskjeftiger ca. 100 medarbeidere.

Til vår avdeling for næringsøkonomi søker vi

YNGRE SOSIALØKONOM/SIVILØKONOM

med noen års praksis. Avdelingens arbeidsområde omfatter nasjonale og internasjonale problemstillinger av betydning for skipsfartsnæringen, konjunkturoversikter og markedsanalyser samt oppgaver innenfor det statistiske felt. Oppgavene er varierte, men den som ansettes vil etter en innarbeidingsperiode få hovedansvaret for spesielle deler av saksfeltet.

Stillingen lønnes etter kvalifikasjoner. Det tilbys gode arbeidsforhold i et hyggelig miljø.

Opplysninger om stillingen kan fåes ved henvendelse til direktør Rolf Hasselgård, tlf. (02) 41 60 80. Interesserte bes sende skriftlig søknad til de tre organisasjoner under fellesadressen Norges Rederforbund, Rådhusgaten 25, Oslo 1, innen 30. oktober.

NORGES REDERFORBUND
SKIBSFARTENS ARBEIDSGIVERFORENING
NORSK OFFSHOREFORENING

Rådhusgaten 25, Oslo 1

RAUMA KOMMUNE

I Rauma kommune skal det ansettes adm.leder av sosialetaten og den kommunale del av helsetjenesten.

Kommunen har ca. 8 150 innb. med Åndalsnes som kommunesenter.

Sosial- og helsesenter er planlagt i nytt bygg som er under realisering.

Stillingen vil by på en rekke interessante oppgaver i samarbeid med ulike faggrupper og etater.

Det tas forbehold om event. endringer i stillingens ansvars- og myndighetsområde og i kommunens organisasjonsoppbygging.

Lønn i ltr. 23–25 – kr. 125 480,– – kr. 137 950,– avhengig av utdannelse og praksis. Vanlige kommunale vilkår.

Søkeren bør fortrinnsvis ha administrativ og/eller økonomisk utdannelse og praksis.

Rauma har storslått natur og byr på rike muligheter for friluftsliv. Kommunen har videregående skole (gymnas), med flere ulike studieretninger.

Søknad med bekreftede avskrifter av vitnemål og attester stiles til Rauma formannskap og sendes
RAUMA KOMMUNE,
kontorsjefen,
6301 Åndalsnes,
innen 26. oktober 1981.

Veiledning for bidragsytere

Sosialøkonomen er et frittstående fagtidsskrift som tar sikte på å bringe stoff om aktuelle næringsøkonomiske spørsmål og økonomisk politisk debatt såvel som teoretiske og prinsipielle samfunnsøkonomiske spørsmål. De vitenskapelige bidrag bør gjøres tilgjengelige også for ikke-spesialister. Spesielt bør bruk av matematikk gjøres slik at leseren kan følge hovedtrekkene i resonnementer og konklusjoner uten å sette seg inn i matematikken. Eventuelt kan tekniske appendikser overveies. Manuskripter må tilfredsstille følgende krav:

1. Innlevering

Alle manuskripter må innleveres i 2 eksemplarer. Debattinnlegg og kommentarer må være ferdigbehandlet av redaksjonen senest den 15. i måneden før utgivelsesmåneden. Andre typer innlegg (artikler, bokanmeldelser m.m.) vil normalt ha lengre trykningstid. Alle innlegg sendes til Norske Sosialøkonomers Forening, Storgt. 26 IV, Oslo 1.

2. Form på manuskript

Manuskriptet skal være maskinskrevet med dobbel linjeavstand. For aktuelle kommentarer og artikler skal det vedlegges et fotografi av forfatteren (passfoto). For artikler skal det dessuten følge et resymé på ca. 100–300 ord og biografiske opplysninger. Resymèet skal være poengrettet og i en direkte form, og artikkelens problemstilling og hovedkonklusjoner skal fremgå av resymèet. De biografiske opplysninger som ønskes er utdanning, eksamensår, viktigste arbeider/arbeidsfelter, nåværende stilling og arbeidssted.

3. Fotnoter

Bruken av fotnoter bør begrenses så mye som mulig. Fotnotene nummereres fortløpende. Fotnoter legges ved fortløpende på eget ark.

4. Figurer og tabeller

Figurer og tabeller settes på egne ark og nummereres hver for seg fortløpende. De skal ha korte, beskrivende titler. Figurer må lages i en slik standard at de egner seg for fotografisk reproduksjon. I teksten henvises det til figur/tabell nr. og tittel, ikke som «figuren nedenfor viser».

5. Referanser

Som referansestil brukes forfatternavn og årstall i teksten: Frisch (1962). På eget ark ordnes referansene alfabetisk. Det oppgis full tittel og tidsskrift volum/nr. eller forlag/utgiversted; Frisch, R. (1962): *Innledning til produksjonsteorien*, 9. utgave, Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø.

6. Bruk av matematikk

For å lette settingen, skrives formler mest mulig på samme linje:

a/b, ikke $\frac{a}{b}$ $\sum_{i=1}^{n}$, ikke $\sum_{i=1}^{n}$

Fot- og toppskrifter kan brukes, men det bør også vurderes om ikke formen a(t) er like god som a_t.

Formler og symboler som brukes, legges ved på eget ark.